

Zvezdane i moralne staze

Uz rizik da se na prvi pogled ta veza učini puko prigodnom, ovaj tekst bi da poveže Kanta i *Zvezdane staze*. Moglo bi se doduše poći i od samih početaka filozofije i ustanoviti da u njoj prebiva neugasiva težnja ka zvezdama i njihovom razabiranjju: Tales je zagledan u zvezde upao u potok, Platon je u svojoj znamenitoj alegoriji pećine uzео jednu zvezdu, sunce, za simbol vrhovnog dobra i izvor sveg znanja, Aristotel je smatrao da su nebeska tela nepromenljiva i sačinjena od jedinstvene supstancije koja je različita od onih koje prebivaju na Zemlji, a potom su ostali sledili tu investiciju u vasionu. Hronično privučena zvezdama, filozofska meteoroskopija je i smerala na istraživanje svemira i metaforički predstavljala potencijalno prekoračivanje granica ljudskog iskustva, transcendiranje i nadvladavanje umom, kao u *Zvezdanim stazama*, i saznajnih i kulturnih granica, uskovidih sujeverja i lažnih autoriteta (videti Reisch 2008: xiv). Posebno mesto u tom nizu, možda ono najbliže zvezdama, ipak zauzima Kantovo priznanje iz Zaključka trećeg dela *Kritike praktičkog uma*: „Što se češće i istrajnije mišljenje njima bavi, dve stvari ispunjavaju dušu uvek novim i sve većim divljenjem i poštovanjem: *zvezdano nebo nada mnogim i moralni zakon u meni*“ (Kant 1963: 61). Postoji međutim i razrada ove odveć često tek protokolarno citirane objave. Ona daje jednu novu dimenziju i novi ton filozofskoj zagledanosti.

Za razliku od prethodnika, naime, Kant upućenost zvezdama i moralnu orijentisanost ne smešta više u nešto „transcendentno“ i „zamračeno“ izvan vlastitog „vidokruga“.

Već odigrani kopernikanski okret te potencijalne onostranosti upravo bi da detektuje kao nešto neposredno dato našem pogledu i čak povezano sa „svešću o vlastitij egzistenciji“.¹ Ali divljenje i strahopoštovanje koje pritom ona oseća nije dovoljno, upozorava Kant: ono može biti podsticaj za istraživanje ali ne može da ga zameni. To istraživanje je zahtevno jer upravo mora biti dostojno uzvišenosti predmeta i, uz to, korisno, a ne da ga kao dosad, u zazoru pred njim ili u mrzovolji, falsifikuje, maši, podbacuje, vređa: „Posmatranje sveta započelo je najdivnijim pogledom koji ljudska čula mogu da pruže i koji razum može da obuhvati, a završilo se zvezdočatstvom. Moral je započeo onim najplemenitijim svojstvom ljudske prirode čije razvijanje i kultura smeraju na beskrajnu korist, a završio se zanesenjaštvom ili praznoverjem“ (Kant 1963: 62). Kant nalazi da je takvim „sirovim“ pokušajima, takvim ogrešenjima istraživanja o nalog veličanstvenosti vlastitog predmeta, manjkala ona odgovorna „upotrebu uma“ koja je najpre dobro razmislila „o svim koracima koje um namerava da učini“. Takav metodski pristup je već preokrenuo pravac prosuđivanja o svemiru i dao „srećniji

1 Od te zajedničkosti ipak počinju razlike i dva pogleda na dve različite stvari. Prva stvar, zvezdano nebo, „počinje od mesta koje zauzimam u spoljašnjem čulnom svetu i povezanost u kojoj se nalazim proširuje do bezgraničnog prostora u kome se svetovi nastavljaju svetovima a sistemi sistemima, a uz to i do beskrajnog vremena njihovog periodičnog kretanja, njihovog početka i trajanja“, dok druga stvar, moralni zakon, „počinje od mog nevidljivog sepstva, od moje ličnosti, pa me prikazuje u svetu koji ima onu istinsku beskonačnost koju primećuje jedino razum, tako da saznanjem da se s njim (i time sa svim onim vidljivim svetovima u isti mah) nalazim u opštoj i nužnoj, a ne kao u prvoj stvari slučajnoj vezi“. Isto tako, „prvi pogled“ ili pogled na zvezdano nebo, „na neprebrojno mnoštvo svetova, poništava moju važnost kao *životinjskog stvo- renja* koje, pošto je nakratko bilo opremljeno životnom snagom, materiju od koje je postalo opet mora da vrati planeti“, dok onaj „[d]rugi pogled, naprotiv, pomoću moje ličnosti, u kojoj mi moralni zakon otkriva život nezavisan od životinjstva, i čak od celog čulnog sveta, beskrajno uzdiže moju vrednost kao *inteligencije*“ (Kant 1963: 62).

ishod“ njegovom istraživanju: proizveo je konačno „onaj jasni i ubuduće nepromenljiv uvid u vasionu, koji se, uz neprekidno posmatranje, može nadati da će se uvek samo proširivati, bez bojazni da će ikada morati da se opet vrati unazad“ (Kant 1963: 63). Kantov nagovor je da i etika sada treba da krene tim putem, nadajući se sličnom dobrom ishodu.

Da li će zvezdano nebo i moralni zakon ostati i u budućnosti eliksir za istraživanju sklone misaone duše? Da li će se povezanost tih fascinacija izmeniti? Da li će u doba svemirskih putovanja zvezde izgubiti draž, kao što kažu da je Mesec prestao da bude Luna, postao nepodložan romantizaciji i lišen makog poetičkog potencijala otkad smo kročili na njega, i kako će onda stajati stvar sa moralom? Da li konačno o tome išta možemo znati? Da li je Kant mogao da zna? I da li bi on takvo saznanje uopšte smatrao opravdanim? U pokušaju da se odgovori na ova pitanja, kao glavna ilustracija poslužiće legendarni i dugoveki „projekt“ *Zvezdanih staza*, ali će i čitav korpus ili sama ideja takozvane futurističke naučne fantastike biti na kušnji. I to, da se pomognemo opet kantovskom leksikom, upravo u smislu ispitivanja uslova (ne)mogućnosti saznanja budućnosti, njene zapravo iole opravdane (za)mislivosti.

To nas privodi jednoj drugoj inspirisanosti Kantom, koja se na prvi pogled više tiče organizacije ovog priloga. Kao okvir izlaganja, donekle možda neumesno, poslužićemo se strukturom „Transcendentalne dijalektike“ *Kritike čistog uma*. Znano je, dijalektika je „logika privida“. Taj privid međutim nije empirijski, nije optička iluzija, niti je logički privid, nije nekakvo puko ogrešenje o logička pravila, već je „transcendentalan“, već je dakle prirodna, neizbežna i neiskorenjiva iluzija zasnovana na onim „subjektivnim osnovnim stavovima“ koje sam um, kao njegovo sedište, „potura“ kao objektivne i, stoga, ne iščeza va ni pošto ga „transcendentalna kritika“ razotkrije kao ništavnog, ne prestaje da se priviđa čak i kad više ne dovodi u zabludu.

„Transcendentalna dijalektika“ sada sledi karakter tog svog predmeta: ona se ne odnosi „na neko proizvoljno pitanje“, niti njene suprotstavljene tvrdnje predstavljaju neku vešta(čk)u sofističku obmanu, već je neodvojiva od ljudskog uma koji u svom razvoju „nužno mora da naiđe“ na njih. Ona stoga, sa svoje strane, mora da se zadovolji – ali ispostaviće se da to uopšte nije malo – „borbom neprestanom“, istrajnim nastojanjem da otklanja one obmane čije stalno novo pojavljivanje ipak ne može da spreči, da razotkrije onaj privid transcendentalnih sudova koji nikada ne može potpuno da nestane (Kant 1962: 349, 351–355, 356, 359, 450). Iznutra nagnan na transcendentalnu dijalektiku, u svojoj „čistoj upotrebi“, um sada valja da se osvesti o svom posebnom kognitivnom statusu: kao „prost subjektivni zakon gazdovanja sa gotovinom našeg razuma“, sa pojmovima dakle koje pokušava da uporedi i svede u upotrebi na najmanji mogući broj, njegovi „osnovni stavovi“ ne propisuju objektima nikakav „zakon“ i „ne sadrže osnov mogućnosti da se oni kao takvi uopšte mogu da saznaju i odrede“. Čisti um se upravo odnosi na one sudove razuma koji se sa svoje strane primenjuju neposredno na čula i njihove opažaje da bi odredili njihov predmet, a na same predmete, ako se uopšte odnosi, odnosi se samo posredno, pa su njegovi različiti stavovi osuđeni da s obzirom na pojave uvek budu „transcendentni“, a njegovi principi striktno empirijski neupotrebljivi (Kant 1962: 362–366). Razlog tome je što um barata onim transcendentalnim idejama koje, za razliku od pojmova razuma, „prevazilaze granice svakog iskustva“, te za njih ne može da postoji adekvatan i čulno opaziv „predmet“ (Kant 1962: 367, 383–384). To međutim nikako ne znači da su one „samo ideje“, da se mogu smatrati „suvišnim i ništavnim“. Pomoću njih se doduše ne može odrediti nikakav objekt, ali one, ukoliko nisu „proizvoljno izmišljenje“ i ukoliko proishode iz „prirode“ samog uma, „u osnovi i neopaženo mogu služiti razumu kao kanon njegove proširene i skladne upotrebe“. Razum time zaista ne saznaje nikakav novi predmet, ali se u

saznanju s njima „ipak bolje kreće i dalje ide“ (Kant 1962: 390). Na početku to međutim i ne izgleda tako. Jednu vrstu saznanja iz narečene oblasti, dijalektičke zaključke čistog uma, odnosno stanje u kojem se um nalazi pri takvom zaključivanju, Kant naziva „antinomije“. Tu se um primenjuje na „objektivnu sintezu“ pojava u na prvi pogled izglednoj nameri da „pribavi značaj svome principu bezuslovnog jedinstva“, ali se, avaj, „uskoro zapliće u takve protivrečnosti da biva prinuđen da se odrekne svoga zahteva u kosmološkom pitanju“. Antinomije, sukob zakona, unutar istog jednakovredna a suprotstavljena zakonodavstva, izazivaju „razdor i razorenost“. Kant bi sada da „dijalektikom“ forsira razdor, da izloži transcendentalne stavove tobož čiste racionalne kosmologije – ali ne da bi posvedočio njihovu istinitost i usvojio ih, već da bi ih predstavio u njihovom „blještavom ali lažnom prividu“ (Kant 1962: 397–398, 433–438). Ako bi bilo drugačije, to bi bila „tetika“, skup dogmatičnih učenja, dogmatičko tvrđenje suprotnosti, a ne „antitetika“ čistoga uma, ne „sukob prividno dogmatičkih tvrđenja“ od kojih se nijedno ne daje prednost. Umesto da se bavi „jednostranim tvrdnjama“, transcendentalna antitetika hoće da stekne uvid u „opšta saznanja uma samo u njihovom međusobnom sukobu“, kao i s obzirom na uzroke i rezultate tog sukoba, hoće da ustanovi: „kod kojih stavova, zapravo, um neizbežno zapada u antinomiju? Na kojim se uzrocima ta antinomija zasniva? Da li u ovoj protivrečnosti umu ostaje otvoren neki put koji vodi izvesnosti i na koji način?“ (Kant 1962: 448–450).

Kantove znamenite ilustracije sukoba transcendentalnih ideja u antinomiji čistoga uma nude četiri teze i antiteze, te, namera je, jednako (ne)uverljiva obrazloženja (dokaze i primedbe) za njih. Teza prvog sukoba tvrdi da „Svet ima svoj početak u vremenu i prostorno je takođe ograničen“, a antiteza da „Svet nema ni početka u vremenu niti granica u prostoru, već je i u jednom i u drugom pogledu beskonačan“ (Kant 1962: 454–455).

Drugi sukob tezom zastupa da se „Svaka složena supstancija u svetu sastoji iz prostih delova, te postoji jedino ono što je prosto ili je iz njega sastavljeno“, a antitezom da se „Nijedna složena stvar u svetu ne sastoji iz prostih delova, te u njemu uopšte ne postoji ništa prosto“ (Kant 1962: 462–463). Teza trećeg sukoba glasi: „Kauzalitet na osnovu zakona prirode nije jedini kauzalitet na osnovu koga se mogu objašnjavati sve pojave sveta. Njihovo objašnjenje mora da pretpostavi još jedan kauzalitet na osnovu slobode“, a antiteza: „Ne postoji nikakva sloboda, već se sve u svetu dešava samo po zakonima prirode“ (Kant 1962: 472–473). Najzad, u četvrtom sukobu teza objavljuje da „Svetu pripada nešto što je ili kao njegov deo ili kao njegov uzrok jedno apsolutno nužno biće“, dok se antiteza suprotstavlja formulacijom: „Ni u svetu niti izvan njega uopšte ne postoji neko apsolutno nužno biće kao njegov uzrok“ (Kant 1962: 480–481). Kant veruje da je ovim obuhvaćena čitava ona „dijalektička igra kosmoloških ideja“, svi pokušaji rešavanja ta četiri i samo četiri „prirodna i neizbežna problema uma“, budući da „nema više nizova sintetičkih pretpostavki koje a priori ograničavaju empirijsku sintezu“. Svaka od tih kosmoloških ideja nužna je stanica na putu uma koji bi neprekidno da napreduje u empirijskoj sintezi, ali nailazi – kako bi *Zvezdane staze* rekle za „svemir“ – na „konačnu granicu“ u svom nastojanju da „od svakog uslova oslobodi ono što se prema pravilima iskustva uvek može odrediti samo uslovno i da ga shvati u njegovome bezuslovnom totalitetu“ (Kant 1962: 490).²

2 Kant bi da napravi pravedni troškovnik dobitaka i gubitaka ukoliko se odlučimo za tvrđenje teza ili antiteza. S obzirom na odredbeni princip ili maksimu, prvi odgovor ili grupu odgovora Kant naziva „dogmatizmom“, a drugi „empirizmom“. Moglo bi se, ukratko, reći da nas empirizam praktično, spekulativno i nepopularno lišava onog mentalnog komfora pouzdanog tla i sigurne obale koju dogmatizam u svojim tvrđenjima boga, besmrtnе duše i mogućnosti slobode razborito i primerenije „arhitektonskoj“ prirodi ljudskog uma pretpostavlja. Kant doduše priznaje da aniteteze empirizma lišene ma kakavih takvih pretpostavki ipak nisu bez

Ali transcendentalna filozofija bi i kao spekulativno saznanje da ne ostavi nerazrešenim pitanje koje mu se o nekom

prednosti i privlačnosti u odnosu na dogmatičke zastupnike ideja uma, samo što one nikako nisu u sferi onoga što inače ima prioritet, „praktičnog interesa koji u sebi sadrže moral i religija“, već se isključivo nalaze u spekulativnom interesu uma. Kantova ambivalencija prema ovoj poziciji se zaključuje u davanju empirizmu mesnog i vrlo ograničenog „negativnog“ prava da „suzbije drskost i nadmenost uma koji previđa svoje pravo opredeljenje i koji se razmeće *znanjem* i *uviđanjem* tamo gde upravo prestaju svako znanje i uviđanje, pa izdaje kao unapređenje spekulativnog interesa ono što ima vrednosti samo s obzirom na praktični interes“, prava dakle koje se svodi na opominjuću maksimu „umerenosti u zahtevima i skromnosti u tvrđenjima“ kada je reč o onim transcendentalnim idejama na osnovnu kojih „upravo saznajemo *samo to da ništa ne znamo*“, a prepuštanje pouzdanog proširivanja saznanja samo iskustvom rukovodеноm razumu. Empirizam tako ispada ne toliko samostalno (kontra) stanovište – a odgovarajući status onda mora da važi i za njegove (anti) teze – koliko (opravdan tek kao) korektivna opomena intelektualnim pretpostavkama i veri dogmatizma kada pređu svoju meru i hoće da se proglase pouzdanim saznanjem i naukom. Obrnuto ne važi, empirizam se ne može korigovati a često može i sam postati dogmatičan u pogledu ideja, može da postane drzak u poricanju „onoga što je iznad sfere njegovog opažajnog saznanja“. On tada, kao i prethodno dogmatizam, takođe zapada u „grešku neskromnosti“, ali situacija, pa ni greške nisu simetrične. Neskromnost empirizma je, štaviše, „ovde utoliko više za osudu, jer se time praktičnom interesu uma pričinjava nenadoknadiva šteta“. U šiframa epikurejstva i platonizma, Kant konačno po višku njihovih tvrdjenja jednači empirizam i dogmatizam – da bi ih netom razkolio u korist dobro odmerenog dogmatizma: „Svaki od njih govori više nego što zna, ali tako da onaj prvi potiče i unapređuje znanje, iako na štetu praktičnog interesa, dok onaj drugi zaista pruža izvrsne principe za praktične interese, ali upravo time dozvoljava umu da se u pogledu svega onoga o čemu jedino možemo imati spekulativno saznanje oda idealističkim objašnjenjima prirodnih pojava i da zbog njih zanemari fizičko ispitivanje prirode“. Ispada da, ako bismo mogli da se odrekneмо svakog interesa i ravnodušni prema posledicama posmatramo tvrdjenja uma samo prema sadržini njihovih razloga, ne bismo mogli da se opredelimo i za jedno nego bismo bili „u nekom stanju stalnog kolebanja“. Kada na tapet međutim dođu „delovanje i rad“, srećom ili ne, čitava „igra spekulativnog uma prosto iščezava kao senke nekog sna“ i biranje principa se odigrava „samo prema praktičnom interesu“ (Kant 1962: 493–500; uporediti 545–546; 502–503).

predmetu postavlja. Ona će, rešenja radi, samo sada malo izmestiti taj „predmet“ i smestiti ga unutar onog pojma koji nas stavlja u položaj da postavimo pitanje o njemu i ujedno nas onda osposobljava da na to pitanje odgovorimo. Kosmološka pitanja se tako ne odnose više ni na šta „neprirodno nejasno“, kao i ni na kakve „predmete po sebi“, već jedino na kosmološke ideje i ono što se nalazi u njima, pa se i „rešenje transcendentnog kosmološkog problema ne može tražiti nigde izvan ideje“, već samo na osnovu nje. Um, rekli bismo, samo mora sada naučiti da se pita za vlastite „proste tvorevine“ i transcendentalna filozofija će – skupa sa preostale dve nauke čistoga uma, čistom matematikom i čistim moralom, prve čisto spekulativne a druge čisto praktičke sadržine – za sve svoje probleme moći da „zahteva i očekuje samo sigurna rešenja, premda ona zasad još nisu možda nađena“ (Kant 1962: 505–512). Transcendentalni idealizam tako daje „ključ za rešenje kosmološke dijalektike“, a „kritička odluka o kosmološkom sukobu uma sa samim sobom“ opovrgava obe zavađene strane, ne samo u nevaljanosti njihovih zaključivanja pri dokazivanju, već u njihovoj pretenziji da na temeljnim razlozima osnuju svoje kosmološke tvrdnje. Okončanje njihovog spora, u kojem bi inače mogli neprestano jedna drugu da pobijaju bez konačne presude, tek bi bilo zadovoljavajuće kada bi im se dokazala ispraznost spora, izostanak njegovog predmeta, umišljanje stvarnosti tamo gde je ne može biti (Kant 1962: 523–524, 529). A to znači, prepoznatljivije kantovskim rečnikom, da se „regulativni“ princip čistoga uma s obzirom na kosmološke ideje ne uzima za „konstitutivni“. Jer jedan osnovni stav uma je (samo) jedan regulativni princip, što će reći, jedan „osnovni stav najvećeg mogućeg produženja i proširenja iskustva, osnovni stav prema kome nijedna empirička granica ne sme da važi kao apsolutna granica“. Konstitutivni kosmološki princip je ništavan upravo zbog svoje aspiracije da zahvati objekt, zbog svog pripisivanja „objektivne stvarnosti jednoj ideji koja služi samo

kao pravilo“ (Kant 1962: 536–538). Tim „kritičkim rešenjem“ jedan inače „dijalektički“ osnovni stav pretvara se u jedan „doktrinaran“ osnovni stav, a spor uma sa samim sobom se „potpuno završava“: „ne samo da je uništen onaj privid koji ga je doveo u sukob sa njim samim, već je umesto toga otkriven onaj smisao čije je nerazumevanje jedino i izazvalo razdor i u kojem je on sada usklađen sa samim sobom“ (Kant 1962: 544).

Ovom „greškom konstitutivnosti“ i pohvalom odmerenoj „regulativnoj“ upotrebi stavova uma, Kant dakle veruje da rešava problem (naizgled nužno) protivrečnih zakonodavstava i izvodi iz antinomija transcendentalne dijalektike. Regulativni osnovni stavovi mogu stajati u protivrečnosti jedan s drugim samo ako se smatraju konstitutivnim, ako se uzimaju za objektivne principe. Svaka protivrečnost među njima međutim nestaje ukoliko ih posmatramo kao regulativne. Regulatorno telo ideja, u očitoj nameri da „konstruktivno“ barata njima, dolazi tako po svoje pravo koje se, kako doliči, legitimise nuđenjem pogodnog okvira, ambijenta za plodnu delatnost, kao i koordinacijom i menadžerisanjem rezultatima. Iako se transcendentalne ideje, naime, ne odnose neposredno „ni na kakav predmet koji bi im odgovarao niti na njegove odredbe“, nužna je „maksima uma“ da postupamo shodno njima, jer one „pod pretpostavkom nekog takvog *predmeta u ideji* vode sva pravila empiričke upotrebe uma ka sistematskom jedinstvu i stalno proširuju iskustveno saznanje“: „I u tome se sastoji transcendentalna dedukcija svih ideja spekulativnoga uma, ne kao konstitutivnih principa koji bi služili tome da se naše saznanje proširi na veći broj predmeta nego što ih iskustvo može dati, već kao regulativnih principa koji služe sistematskom jedinstvu raznovrsnih empiričkih saznanja uopšte, koja se na osnovu njih u svojim sopstvenim granicama bolje obrađuju i usavršavaju nego što bi to bilo moguće na osnovu same upotrebe osnovnih stavova razuma bez pomoći tih ideja“ (Kant 1962: 699). Dovoljan

uslov ovakvog rešenja antinomija čistog uma je, dakle, da se shvati uloga transcendentálnih ideja u saznanju. One nikada nisu „po svojoj primeni“ konstitutivne, ne nude pojmove nekih predmeta, ali „imaju jednu izvanrednu i preko potrebnu regulativnu upotrebu, koja se sastoji u tome što upućuje razum ka jednom određenom cilju, s obzirom na koji se linije pravaca svih njegovih pravila slivaju u jednu tačku“. Ta tačka leži izvan granica mogućeg iskustva i iz nje stoga ne polaze pojmovi razuma, ali uz punu svest o tome, ideje se stavljaju u funkciju sazajne moći razuma i upravo služe nastojanju da se pojmovima razuma pribavi najveće moguće jedinstvo i najveći mogući zahvat (Kant 1962: 671–672).

Povezivanje u jedan princip, jedinstvo uma kao jedinstvo sistema, postaje dobitak koji se pravda i obimom i kvaliteto upravo onog empirijskog saznanja predmeta koje izmiče njegovom preduzeću: „ono sistematsko jedinstvo koje um može dati empiričkoj upotrebi razuma ne unapređuje samo njegovo proširenje, već ujedno garantuje i njenu ispravnost: ne kao konstitutivan princip koji bi određivao nešto u pogledu svoga neposrednoga predmeta, već bi kao čisto regulativan osnovni stav i maksima unapređivao i osiguravao do beskonačnosti empiričku upotrebu uma, otvarajući nove puteve koji su razumu nepoznati, a da pri tome ne dolazi nikad ni u najmanji sukob sa zakonima empiričke upotrebe“ (Kant 1962: 708). Takva jedna uzorna ujedinjujuća ideja – ideja najvećeg sistematskog jedinstva kao regulativni princip koji „služi samo tome da u vezi stvari tražimo to jedinstvo prema opštim zakonima prirode i da, ukoliko se na tom tragu nešto može pronaći od tog jedinstva, možemo verovati da smo se utoliko približili potpunosti njene upotrebe, iako se stvarno ona nikada ne može dostići“ – jeste ideja najvišeg bića. Na putanji razvoja našeg saznanja ili našeg mišljenja boga, to bi značilo afirmisati ga jedino uviđanjem da je on ideja najsvrsishodnijeg jedinstva koja je neodvojiva od „suštine

našeg uma“ – i odatle doduše zaključiti da onda mora imati za nas „zakonodavni značaj“. „Prirodnost“ kod prirodi ne naročito naklonjenog Kanta opet spasava ono što razlozi ne mogu da opravdaju: „i tako je sasvim prirodno da se pretpostavi jedan zakonodavni um (*intellectus archetypus*) koji odgovara ideji i iz koga se može izvesti celokupno sistematsko jedinstvo prirode kao predmeta našega uma“ (Kant 1962: 717, 720–723). Kant će posvetiti značajan prostor apologiji boga (samo) kao principa jedinstva prirode, i ujedno opravdanja saznajnog učinka čistog uma, svedočeci o ishodu (i rashodu) transcendentalne teologije. Njen nalaz je da upravo ono najveće sistematsko i svrsishodno jedinstvo koje um uzima za osnov kao regulativan princip daje ovlašćenje da se za osnov postavi i ideja o najvišoj inteligenciji kao jedna šema regulativnog principa – a ne obrnuto; nalaženje svrsishodnosti u svetu na osnovu tog principa tek potvrđuje opravdanost ideje najvišeg bića – a opet dakle ne obrnuto. Jedini cilj je traženje nužnog i najvećeg mogućeg jedinstva u prirodi i njegovom osnivanju služi i dati princip – tek ukoliko otkrijemo to jedinstvo dugujemo ideji o nekom najvišem biću. Proučavati prirodu „tako *kao* da bi se svuda u njoj, do u beskonačnost, moglo pored najveće moguće raznovrsnosti da nalazi sistematsko i celishodno jedinstvo“ – to je nalog regulativnog zakona sitematskog jedinstva. Nema veze što ćemo veoma malo od tog savršenstva u svetu „nazreti ili otkriti“; mi ga svejedno moramo svuda „tražiti i pretpostavljati“ i, štaviše, proučavanje prirode upravljati prema tom principu koji nam je odnekud vazda koristan a nikada štetan. Samo je važno sve vreme čvrsto se držati nauka da se sa predstavljanjem ideje nekog najvišeg tvorca ne uzima za osnov egzistencija ikakvog takvog bića i njegovo saznanje, već samo ideja o njemu. To znači da se zapravo ništa ni ne izvodi iz ovog bića, već samo iz njegove ideje, odnosno „iz prirode stvari u svetu posmatrajući ih shodno jednoj takvoj ideji“. A to opet znači da se um dobrim temperiranjem konačno

može pomiriti sa samim sobom: „čist um, za koji smo u početku verovali da nam stavlja u izgled ništa manje do saznanje onoga što leži izvan granica iskustva, sadrži u sebi, ako ga pravilno shvatimo, samo i jedino regulativne principe, koji nam zaista nalažu da tražimo jedinstvo koje je veće od jedinstva do koga možemo dospeti na osnovu empiričke upotrebe razuma, ali koji upravo time što cilj kome ta upotreba treba da se približava stavljaju tako daleko, dovode njegovu saglasnost sa samim sobom posredstvom sistematskog jedinstva do najvećeg stepena; međutim, ako te principe pogrešno shvatimo, pa ih smatramo za konstitutivne principe transcendentalnog saznanja, onda oni na osnovu jednog privida koji zaista blista, ali ipak vara, proizvode praznoverje i tobožnje saznanje, a s tim u vezi i večne protivrečnosti i sporove“ (Kant 1962: 723–730).

Potvrdilo se ono što se „sa savršenom izvesnošću“ unapred znalo: um u spekulativnoj primeni nikada ne može da izađe izvan oblasti mogućeg iskustva; sva su tvrđenja transcendentalnog uma, koji se poziva na dijalektičke svodoke u odbranu svojih pretenzija, čak i ako iskrena, „apsolutno ništavna, jer se tiču jedne vrste saznanja koje ne može dobiti nikada nijedan čovek“. „Mučno saslušavanje“ tih svedoka je ipak bilo neophodno, zaključuje Kant, da bi se otkrio „pravi uzrok privida koji čak i najumnijega čoveka može da zavede“, kao i da bi u nasleđe ostalo raščlanjeno sve naše transcendentarno saznanje: „bilo je ne samo nužno da se ceo ovaj posao oko ispitivanja spekulativnog uma, iako uzaludan, iscrpno sprovede do njegovih prvih izvora, već je – pošto dijalektički privid ovde obmanjuje ne samo u pogledu suđenja nego i u pogledu interesa koji suđenje za nas ima, zbog čega je primamljiv i uvek prirodan, pa će takav ostati i u čitavoj budućnosti – bilo i korisno da se takoreći akta ovoga procesa detaljno razrade i ostave u arhivi ljudskoga uma, kako bi se predupredile buduće zablude te vrste“ (Kant 1962: 730).

Primamljivost (dijalektičkog) privida je možda postala i veća nego u Kantovo i vreme pre njega, a takođe prema predviđanju, i dalje je uputna ona njegova zaostavština koja sugerira procedure rukovanja njime. Naučna fantastika se bavi idejama koje po definiciji prekoračuju polje mogućeg iskustva, čak se dobrovoljno izmiče od njega i moglo bi se reći da igra na kartu principijelnog manjka pouzdanog saznanja koje bi se moglo empirijski verifikovati ili demonstrativno dedukovati. Ako to „saznanje“ provučemo kroz Kantovu matricu, onda ispada da o njegovom predmetu nije moguće konkluzivno Znanje, odnosno da je, dok god vizije budućnosti naučne fantastike pretenđuju na (predmetnu) tačnost i (konstitutivnu) realnost, moguće sa jednakom uverljivošću u nedogled tvrditi i ovo i ono. Uz pretpostavku da ona uopšte smera i na kakav kognitivni potencijal i uz (transcendentalnu) orijentaciju ne na pojedinu budućnost koju predviđa u njenim manifestacijama već na onu mogućnost predvidljivosti budućnosti, čak samog diskursa (o) budućnosti, koju sama manifestuje, čini se da ne bi bilo nezanimljivo pokušati smestiti taj problem u Kantove „antinomije“: i po pitanju (ne)mogućnosti saznanja budućnosti iskušati na, recimo, levoj strani knjige tvrdnju da o njoj možemo pouzdano sasvim dovoljno znati, a na desnoj, sa po mogućstvu istim žarom, obrazloženje da ne možemo ništa izvesno tvrditi u tom pogledu.

To možda znači i sledeće: pitati se za četvrtu preko tri kod Kanta zaključene transcendentalne nauke; psihologiji, kosmologiji i teologiji pridodati, makar za ovu priliku, još i „futurologiju“. I krenuti od pitanja da li je moguće da išta (bitno) saznamo o budućnosti, pri tom ne misleći na bilo kakvu budućnost, nego upravo na onu budućnost koja se hotimice projektuje kao manje ili više kardinalno drugačija od naše sadašnjosti, odnosno ispitati da li i kako je moguće da prosuđujemo o saznavnom kapacitetu onih takvih projekcija koje bi da budu i naučne i fantastične, i da se pozovu na prediktabilnost kao

elementarno svojstvo naučnih nalaza i opet da budu nešto više i različito od prostog uviđanja zakonomernosti i prognoze kretanja događaja prema sadašnjim trendovima? Da to pitanje nije sasvim nategnuto, svojim samorazumevanjem opisa posla i zadatka naučne fantastike, svedoči makar jedna njena dugoveka struja. Još 1948. godine čuveni autor naučnofantastičnih priča i urednik legendarnog specijalizovanog časopisa toga žanra Džon Kempbel (John W. Campbell) nazvao je naučnu fantastiku „naporom da se predvidi budućnost na osnovu poznatih činjenica, iskopanih uglavnom iz današnjih laboratorija“ (navedeno u James 1994: 56). Gotovo trideset godina kasnije, Redžinald Bretnor (Reginald Bretnor) je opisao naučnu fantastiku kao „fikciju osnovanu na racionalnoj spekulaciji s obzirom na iskustvo nauke i tehnologija kojima ona ishoduje“ (Bretnor 1974: 150). Sasvim na drugom kraju spektra od Kempbela našla se Ursula le Gin (Ursula K. Le Guin), koja tvrdi da (ne)tačnost predviđanja s pravom uopšte nije bila česta briga naučne fantastike i da se ona, štaviše, nikada i ne tiče budućnosti, već koristi budućnost kao „metaforu izvedenu iz izvesnih dominantata našeg savremenog života – nauke, svih nauka i tehnologije“ (Le Guin 1979: 159). Poćecemo od toga – i čini se da se tu veza sa Kantom završava – da je i u tom pogledu stvar neodlučiva, da je i na pitanje mogućnosti znanja i diskutovanja prirode budućih nebeskih i moralnih problema, sve možda dok se i samo ne propita, moguće odgovoriti zaoštrenim, protivstavljenim i jednako (ne)plauzibilnim stavovima. *Zvezdane staze* će se tek tu pokazati kao odlučujuća ilustracija, upravo za oba stanovišta.

—

Teza

Možemo doduše predviđati pojedinačne pojave, pa čak i pravce razvoja određenih događaja, ali ne možemo ništa znati o obliku koji će budućnost drugačija od naše sadašnjosti

poprimiti, ne možemo predvideti tok događaja koji se još ni inicijalno nisu desili ili najavili, pa otuda ni teme, probleme, pitanja koja će postavljati nauka i filozofija, ako uopšte prežive u njoj.

Dokaz

Jedini način da načelno zaključujemo o obliku koji će budućnost zadobiti jeste da se oslonimo na sadašnje stanje stvari: da ga projektujemo, i da se projektujemo, u vreme koje ne mora ni na koji način nastavljati današnje ili u odstupanju imati osnovu u njemu, pa bi se i naše preokupacije mogle ispostaviti u najboljem slučaju zastarelim. Zamisli naučne fantastike upravo to čine i drugo i ne mogu da čine: one preseljavaju našu perspektivu na izmaštani, obično nekakav *hi-tec* svet. Onaj zahtevniji posao, posao mišljenja onog potpuno drugačijeg i izmeštanja same perspektive, upravo je nemoguć – jer je to drugačije „po difoltu“ nemoguće opaziti. Kada bi autori kojim slučajem i uspeli sačiniti takav jedan neprepoznatljiv svet, on se ne bi mogao ne samo razumeti, nego čak ni smisljeno recipirati.

Ali ako ne možemo pouzdano predvideti to *ganz andere* koje ipak obećava ona fantastika koja pretenduje da nešto kaže svojim slikama budućnosti, nije malo ni ono što možemo i što ima svoje opravdanje u izgleda intrinzičnom impetusu da gatamo, proričemo ili „osnovano“ prognoziramo ono što će biti: možemo pokazati koliko je i kako taj posao, posao predviđanja nepredvidivog, saznanjno uzaludan. I sa tim saznanjem nesaznatljivosti sadržaja koji se ipak izlaže, prepustiti se, ako nam je volja, nesaznajnim i neuzaludnim aspektima koji nam se nude i koji se obračunavaju u moneti zanimljivosti, atraktivnosti, izazovnosti. Zagledanost u nepreglednu budućnost verovatno spada u onu klasu stvari koje neizbežno i većito zaokupljaju naš um ali, ne moramo se dalje držati Kanta, taj um uopšte ne mora biti saznanjni: on može da uživa u ostavljanju stvari otvorenim, nedefinisanim i u provociranju novih interpretacija i

argumentacije bez izgleda i, ako je sreće, bez pretenzije da kažu konačnu i verodostojnu reč o tome. „Regulativne ideje“ ovde nije prava reč, pošto verujemo da u svom najboljem izdanju dela naučne fantastike ne zadovoljavaju ili ne treba da zadovoljavaju nikakvu saznavnu potrebu, da ne stimulišu, ujedinjuju i orijentišu moći i rezultate naših izglednijih kognitivnih kapaciteta, da u njima saznavna orijentacija ili lojalnost doznanju stvari kakve će biti i nije dominirajuća, a ako na vlastitu štetu to i jeste, onda je naglašeno apokaliptički i/ili soteriološki karakter takvih pokušaja dovoljan da za njih proglasi nadležnom psihologiju a ne teoriju saznavanja. Čak i ako njihove nalaze ne uzmemo za konstitutivne principe i dobronamerno dopustimo da mogu imati neki kognitivni sadržaj, oni teško da mogu da okupe i usmere naša dalja istraživanja već samo mogu, a i to u izuzetno retkim slučajevima, da posluže kao korektiv i inspiracija sadašnjim. U uobičajenim slučajevima, pak, u tim izmeštanjima u budućnost nalazimo uglavnom primere neuspešnih prognoza i promašenih vizija. Ako prošle (naučne) fantazije uporedimo sa našom ili sa onom savremenošću koju su htele da oslikaju i koja je prema samim njihovim proračunima već trebalo da nastupi, nije teško zaključiti – po nepotpunoj indukciji, doduše, ali boljeg para-metra nemamo – o validnosti svih takvih nastojanja.

Dovoljno je iznova pogledati epizode prve sezone *Originalne serije Zvezdanih staza*,³ koje prate međuzvezdane pustolovine kapetana Džemsa Kirka (James T. Kirk) i posade jednog od svemirskih brodova Ujedinjene Federacije Planeta, čuvenog Enterprajza (Enterprise), u dvadeset trećem veku. Rizikujući da se ogrešimo o poštovaoce i izgovorimo jeres za vernike rasute

---

3 Iako je izvorno prezentovana samo pod naslovom *Star Trek*, da bi se razlikovala od nastavaka, drugih serija pod istim nazivom i „franšize“ u celini, na tu seriju koja se emitovala od 1966. do 1969. godine retroaktivno se referiše retronimima *Star Trek: The Original Series* ili, ređe, *Classic Star Trek* („*Star Trek* web site“, internet).

po neprebrojnim fan klubovima ovog projekta, usuđujemo se da kažemo da avanture Enterprajza sa ove distance, već danas, ne mora se čekati dvadeset treći vek, izgledaju – biranim rečima – neubedljivo. Ne radi se samo o, da tako kažemo, produkcijskim stvarima, o tome da su odore krajnje nepažljivo šivene, da baš ni ne odgovaraju junacima, da se vide šavovi i zakrpe, uprkos tome što je Bil Tajz (Bill Theiss) kreirao upečatljiv izgled uniformi Zvezdane flote (videti Joseph-Witham 1996; Roberts 1999: 21 i dalje). Nije presudno ni to što je umetnički direktor Mat Džefris (Matt Jefferies), avijatičar tokom Drugog svetskog rata, dizajnirao svemirski brod i većinu njegovih enterijera s namerom da bude elegantan, funkcionalan i ergonomski, a ipak čitava unutrašnjost Enterprajza izgleda krajnje aluminijski, gotovo kao nekakvi nedorađeni zidovi obloženi folijom. Da pripišemo to ograničenom budžetu.

Ovde je interesantnije ono što se tada još nije moglo zamisliti, što je bilo nemislivo, a danas je već postalo uobičajeno. Raznooblični dugmići uglavnom disfunkcionalno i više božićno svetlo na svim kompjuterima i kompjuterizovanim spravama na brodu. Ali, ako nismo neki prevideli i ako nisu ugrađeni u zidove ili druge pozadine, čini se da svi monitori računara imaju katodnu cev, da flet ekrani, tnt tehnologije i slično, o hologramima da ne govorimo, još nisu bili zamislivi ili da, makar, nisu izgledali jednako ubedljivo, masivno, kao impozantni debeli ekrani (o neuspehu fikcije da predvidi karakteristike i upotrebu budućih računara videti Gresh and Weinberg 2001). Da pripišemo to, pak, medijskom modnom diktatu.⁴

4 Ali same modne orijentacije su još jedno polje na kojem se tadašnji uzusi ispostavljaju zastarelim, a svako predviđanje nemogućim. Uvek iznova se uviđa da aktuelne preokupacije konzumenata nikako nismo mogli da dedukujemo ili čak naslutimo iz prethodnih trendova varljive mode: „Sedamdesetih godina prošlog veka nije se mogla zamisliti emisija u kojoj će sedeti političari i hvatati se za vratove. Osamdesetih ništa nije ukazivalo da će turbo folk postati mejn strim. Devedesetih godina

Vo Čangu (Wah Chang), koji je radio za produkciju Volta Diznija (Walt Disney) i bio angažovan za dizajniranje i proizvodnju izmišljenih tehničkih rekvizita posade Enterprajza, obično se pripisuje stvaranje sprava koje će budućnost potvrditi: naročito, između ostalih, onih priručnih „portabl“ uređaja kao što su „trikoder“, koji prima, snima i proračunava podatke iz spoljnog sveta, i rasklopni komunikator koji se čini da izgledom zaista najavljuje ćelijski telefon. Zadržimo se samo na poslednjem, dovodeći u pitanje direktnost te najave i osporavajući kredit koji se olako i uz izvesnu zaslepljenost pruža. Preklopni „komunikator“, naime, posada Enterprajza koristi kada napusti brod – da bi komunicirala s njim. Stoga se može zaključiti da je, osim donekle po spoljašnjem izgledu, upravo ideja uvek dostupnog komunikatora bila predaleko ili nezamisliva: komunikator kao sastavni deo uniforme, u obliku metaliziranog amblema Zvezdane flote, koji je kao tkaninast imao funkciju označavanja pripadnosti i dekoracije u Originalnoj seriji, izmišljen je tek u Sledećoj generaciji. Preklopni komunikator je više dakle bio u funkciji svojevrzne osavremenjene i priručne long *distance* komunikacije radio talasima, a na samom svemirskom brodu se komunikacija odvijala prilično staromodno: kao na železničkoj stanici, povremeno se čuje glas koji proziva ovog ili onog, najčešće kapetana Kirka, naravno, a ovaj se onda javlja sa uvek obližnjih, u svakoj prostoriji izgleda postavljenih „interfona“, svakako nečega što liči na njih. Mobilni telefon je tada još bio dakle nedogledno daleko.

Čini se da ista ona situacija koja je važila u forenzici pre samo nekoliko decenija može da se primeni na sve oblasti

---

niko nije slutio da će zavladati rijaliti carstvo. A dvehiljaditih slutimo da će se u našem medijskom prostoru pozicionirati i televizija sa azijskog kontinenta. Na početku ovog veka ko je znao da će glavni junaci u našem domu biti Turci i njihove TV novele, umesto Tihog i Prleta“ (Kovačević 2011: 7).

naučnofantastičnih vizija budućnosti: da je svuda do jednog momenta nezamisliva mogućnost primene DNK najednom otkrivena i da je disciplina, ako ne postala potpuno drugačija, onda prešla na kvalitativno novi i neslućeni nivo. Primerima nemogućnosti da se predvidi „težno-naučni“ razvoj samo treba pridodati i one možda važnije i doduše ne strogo odvojene, koji svedoče o konceptualnim ograničenjima našeg razumevanja krupnijih stvari kao što su oblici života. Kada se u prvoj sezoni Originalne serije pojavio jedan monstrum sa nove planete na koju je posada Enterprajza naišla, to čudovište koje je očito skrpljeno da zastraši gledaoce i naglasi herojski podvig kapetana Kirka koji se rve s njim i, naravno, srećno na kraju pobeđuje, ne može da se ne primeti da i kostimom i držanjem danas neodoljivo podseća na simpatične likove iz *Mapet šoua*.

Ali pravde radi treba reći i sledeće: jasno je da ćemo se za koju deceniju smejati specijalnim efektima i kompjuterski generisanim slikama naših dana, kao što danas ismevamo gumena čudovišta i stene od polistira iz 1960-ih: to jednostavno pripada sve bržim promenama u tehnologiji koje nepovratno menjaju i izgled vizuelnih medija, pa i naša očekivanja od vizija koje nam nudi (Johnson-Smith 2004: 7, 252–253). Zaista, možda treba imati u vidu da su tokom šezdesetih, u doba kada je vrhunac tehnike bio pucketavi radio-tranzistor, *Zvezdane staze* predvidele vreme kada će sprave za komunikaciju raditi bez žica. Kompjuteri te dekade zauzimali su čitave klimatski kontrolisane sobe i pripadale samo vladi i nekolikim vrlo velikim korporacijama, a kapetan Kirk je ipak imao jedan dovoljno mali (iako debeli) da stoji na površini njegovog stola – i odgovara mu. Istina je takođe da je, dok čovek još nije hodao Mesecom, posada Enterprajza putovala galaksijom brže od brzine svetlosti i šetala drugim svetovima. Možda dakle nije sasvim neosnovana ona gotovo bezrezervno prihvaćena legenda da su *Zvezdane staze* „inspirisale“ mnoge savremene tehničke izume, s tim što

labavije treba shvatiti „inspiraciju“ a strože raspon aktualnih uređaja koji se toj inspiraciji pripisuje: od mobilnih telefona i magnetne rezonance do iPoda, „tablet“ računara i ličnih digitalnih asistenata. Naučno-tehnički uticaj *Zvezdanih staza* je, konačno, dobio i direktnu potvrdu i laskavo priznanje kada je NASA svoj prototip spejs šatla nazvala Enterprajz.

Na kraju krajeva, tehnika možda i nije odlučujuća, možda je značajniji onaj potencijal koji tematske preokupacije i narativne strukture naučne fantastike mogu da ponude. Ali se onda primeti da ove prve epizode začuđujuće malo pažnje posvećuju novim pitanjima koja bi mogla da ishode iz budućeg okruženja; one više u njega smeštaju stare zaplete, zaplete čiji je žanr uglavnom kriminalistički ili špijunski ili čak (melo)dramski, zabavljene su međuljudskim odnosima, komandnom hijerarhijom i triler elementima. Više su dakle, opet, izmestile savremeno „ljudsko“ u okruženje koje je želelo da bude zvezdano, glamurozno i herojsko; po pretpostavci uvek isto ljudsko su dekorisale na tematskom maskenbalu tehnički visoko opremljene budućnosti; slavile su ono ljudsko kakvo vazda poznajemo ne bi li kroz vreme i prostor, kroz eonske i svetlosne godine, afirmisale našu trajuću jedinstvenost. Što se uostalom i nije krilo. „[S]tvarajući novi svet sa novim pravilima, mogao sam da zauzmem stav o seksu, religiji, Vijetnamu, politici i interkontinentalnim projektilima. Zaista, mi smo zauzimali stavove u *Zvezdanim stazama*: mi smo slali poruku i, srećom, svi su je primili preko Mreže“, izjavio je legendarni „kreator“ *Zvezdanih staza* Džin Rodenberi (Gene Roddenberry) (prema Johnson-Smith 2004: 57, 79–85).

Time je međutim omogućen i jedan opštiji zaključak. Ako je direkcija ovih interpretacija tačna, naučna fantastika ne čini upravo ono što u svojim prepoznatljivim izdancima obećava. Ona jednostavno prenosi na budućnost naše teme i dileme, a ni ne trudi se ili se uzaludno trudi da stavi na kušnju kategorije i

dimenzije u kojima naša ljudska sadašnjost postoji i umišljamo da traje. I utoliko bismo rekli da su i njene globalne i posebne predstave budućnosti osuđene da maše. I u onom najmanjem i u najvećem svom predstavljanju budućnosti. Već i same ručne sprave za komuniciranje koje omogućuju da članovi posade Entrepajza razgovaraju na velikoj udaljenosti spadaju u one izume „pogodnosti“ pre nego neophodnosti koje „industrija naučne fantastike“ prodaje kao onu najnapredniju nauku i tehniku čije korišćenje joj obezbeđuje da (p)ostaje uvek „nova“ – a da je njena „novost“ ipak unapred i potom transparentno ograničena obimom i moćima ljudske imaginacije. Njen je najdublji poziv, tvrdi Fredrik Džejmson (Fredric Jameson), da u naporima da „registruje fantazije o budućnosti“ upravo „uvek iznova demonstrira i drammatizuje našu nesposobnost da zamislimo budućnost“ (Jameson 1982: 150, 153): njen veći deo „ne pokušava ozbiljno da zamisli ‘pravu’ budućnost našeg društvenog sistema“, već svoje „višestruko lažne budućnosti“ stavlja u sasvim različitu funkciju transformacije „naše vlastite sadašnjosti u determinisanu prošlost nečega što će tek doći“ (Jameson 1982: 152). Na istom tragu i sa različitim naglaskom, blago dopuštajući da naučna fantastika može da ima saznajni kapacitet da bi je odmah potom još više unizila zbog zapravo istog konzervirajućeg i antiemancipatorskog karaktera, Konstans Penli (Constance Penley) sugerije da u jednoj istinskoj „atrofiji utopijske imaginacije“, kakvu zatičemo u *Terminatoru* i sličnim filmovima tog žanra, možda još i „možemo da zamislimo budućnost, ali ne možemo da zamislimo onu vrstu kolektivnih političkih strategija kojima bismo promenili ili osigurali tu budućnost“ (Penley 1990: 121).

Politički aspekt koji imaju u vidu Džejmson i Penli sad na stranu: nemogućnost predviđanja budućnosti možda uostalom i nije toliko pogubna koliko vera da je ono moguće i da je kolektivne strategije mogu sprovesti. Suočeni s onim manje

ambicioznim primerima i svesnima neopravdanosti poopštavanja, ipak nam se čini da sve naše vizije budućnosti više svedoče o beznadežnoj zastarelosti perspektive, nego što je oslikavaju. Teško je naći boljeg svedoka od „zaštićenog“. Insajder naučne fantastike, futurista i profet, H.G. Vels (H. G. Wells) je decembra 1938. godine bio jedan od govornika na proslavi stogodišnjice *Australia–New Zealand Association for the Advancement of Science*. Naslov jednog njegovog govora koji je emitovala Australijska nacionalna mreža bio je „Proricanje budućnosti“. U njemu je bio veoma rezervisan prema pokušajima da se kontroliše ili predvidi budućnost: smatrao je da je dugoročno planiranje svemirskih putovanja i naseljavanja planeta po svoj prilici uzaludno ukoliko se proteže na više od jedne generacije. Sugestija za onu „najbolju vrstu futurističke priče“ je odatle glasila da treba da umanjí pretenzije i igra sa raspoloživim resursima, da „izmesti“ čitaoca ali i da mu pruži „iluziju stvarnosti“ – ukoliko ne želi da bude jedna od mnogih „proročkih knjiga“ koje su se upecale u zamku proricanja: „Što više idete napred, to se više čini da se upetljavate u goruća pitanja vlastitog vremena“ (prema Wagar, internet).

Pre jedva nešto više od jedne generacije, bioetika nije postojala. Bernard Šo (George Bernard Shaw) je bio poznat kao najmudrija glava Britanije, a neka devojka čije ime nije ostalo u mojoj dugotrajnoj memoriji, bila je izabrana za najlepšu glavu, i valjda ne samo glavu. I onda je ona odlučila da se našali, ili da ismeje Šoa, ili da učini da mu bude neprijatno, ili jednostavno da napravi neumesan štos, pa ga je javno pozvala da, prihvatajući svoje uloge, sjedine vrline i naprave dete. Šo je naravno vickasto odgovorio: šta ako nasledi moju lepotu i vašu pamet? I time je okončana priča, i time se okončava anegdota. Danas bi, međutim, ona lako mogla biti samo svedočanstvo ograničenosti i zastarelosti jednog doba: danas bi upućena lepotka lako mogla da unekoliko izokrene uloge i informiše Šoa o ne više ni

mogućnosti već aktuelnosti „selekcije potomaka“, koja bi otprilike mogla da garantuje – a ako još ne, samo što nije – poželjnu kombinaciju i čak dodavanje ponekih osobina porodu (videti, na primer, Jonsen 1998: 166–195; Bortolotti 2009).

Nije nam cilj da sasvim unizimo naučnu fantastiku nizanjem primera njenih neuspešnih prognoza i unapred promašenih vizija (za spisak takvih „omaški“, „neverovatnoća“ i „nelogičnosti“ kada je reč o „fizici“ i „biologiji“ *Zvezdanih staza* videti Krauss 1995; Jenkins and Jenkins 1998) i da načinimo iscrpan inventar svega onoga što je, već i za naših života, izgledalo nezamislivo, a uskoro je postalo deo svakodnevice. Jeste međutim bila namera da se, na primerima koji ne govore laskavo o moćima našeg saznanja da uopšte razume sve ubrzanije kretanje, vrtoglavu akceleraciju, „napredak“ tehno-nauke, ospori pretenzija slika naučne fantastike, u meri u kojoj je uopšte njena, na saznavnu vrednost. Obrnutom metaforom od Hjumove (Hume): ako smo u tolikim brojnim slučajevima ostali slepi čak i za pravac razvoja novih otkrića i sveta koji odatle nastaje ili koji ona obeležavaju, biće da možemo makar sa izvesnom verovatnoćom da zaključimo da ni sutra sunce neće izaći, da nećemo iznenada progledati. Odnosno, da u toj stvari ima jedna suštinska granica, jedno neprelazno ograničenje, da, koliko god nastojali, ne možemo da mislimo ništa drugo do onoga što je (za)mislivo, a da je upravo ono nezamislivo suštinsko obeležje budućnosti na koju pretenduje naučnofantastična zamisao; da možemo samo da protežemo sadašnjost na budućnost, falsifikujući je i perspektivom i očekivanjima, okivajući je na prošlo ili investirajući u nju nešto što nije njeno. Ili, kako se kaže, ljudi nisu počeli da lete dok nisu prestali da oponašaju ptice. A taj prestanak i obrt, ta smena paradigmi ako hoćete, koju futurologija nastoji da prozre, upravo je nemoguća unutar postojećeg okvira, unutar epohalnih granica mislivosti, tamo gde je i dok je ptica jedini uzor za način da se poleti. Dobra naučna

i ina fantastika ume da igra na tom protivrečju, otvarajući možda prostor saznanju, ali ne obavezujući se njegovom sadržaju.

Primedba

Postoje, naravno, ne samo predviđanja koja potpadaju pod načela svevremenih „naučnih zakona“ prirode, nego i manje ili više pogođene vizije pojedinih oblika koje će ljudska budućnost poprimiti. One su, međutim, uglavnom zloslutna politička fantastika, odnosno vrsta samoispunjavajućeg proročanstva, jedna „future noir“, mračna naučna fantastika koju na filmu najrepresntativnije predstavlja košmar entropičke distopije Los Anđelesa 2019. godine u jednom urušenom, trulom i napuštenom univerzumu *Blejd Ranera* (Spicer 2002: 152). To i takvo proroštvo je, naravno, uvek (post)apokaliptičko, te utoliko ne može mnogo da pogreši, igra čak ziheraški: ako ne prirodni, onda ovde načelno važi onaj Marfijev zakon da će stvari poći nagore, samo ako ima izbora. Osim toga, ta proročanstva su, još i više nego tehnonaučna, uvek zapravo neizbežno vezana za sadašnjost, ne samo u smislu prirodne ograničenosti polazne perspektive, nego i u smislu direktnijeg obraćanja toj sadašnjosti. Ona su obično više opomena nego što pretenduju na verodostojni konstrukt budućeg.⁵ Njihova „poruka“ je zapravo (pre)često

---

5 Jedno zanimljivo i neočekivano teorijsko izvođenje, koje uopšte nema veze sa političkim porukama, prećutno počinje od te premise i onda zaključuje ne čak ni iz sadašnjosti na budućnost, nego iz sadašnje naučnofantastične serije o budućnosti na sadašnje zadatke naučnika i lekara. Naime, iz Originalne serije *Zvezdanih staza* uzeti su zapisi Enterprajza od 2266. do 2269. godine koji se odnose na događaje u vezi sa trovanjem. Ukupno 31 takav incident je razvrstan u 13 environmentalnih, 9 namernih, 5 nenamernih i 4 slučaja ubistva. Najčešći otrovi su bili biotoksini (10 slučajeva), a sledili su ih neurotoksini (9), radijacija (3), citotoksini (3), temporalni toksini (3), kiseline (2) i fitotoksini (1). Od svih tih slučajeva, 2 su se odnosila na incidente sa opasnim materijama, 1 na kontaminaciju hrane, a 3 se ticala greške pri terapiji. U zaključku se doslovno mešaju dimenzije vremena: kaže se da su mnoge okolnosti sa kojima

da je „budućnost već počela“ ili da je odavno ili čak oduvek tu. Ona imaju karakter upozorenja, apela na urgentnost sagledavanja i izlaženja u susret aktuelnim problemima, koje iz nekog razloga savremenost nedovoljno uočava ili potencira.⁶ Ukoliko nije svojevrsno naopako slavljenje one sadašnjosti iz koje rezigniramo progovara, onda se ova vizura pretače upravo u antitezu onoga što tvrdi ovaj stav o nesaznatljivosti budućnosti.

—

Antiteza

I najneverovatniji geštalti i najdalje budućnosti se mogu predvideti ili čak i moraju predviđati; to se pre svega odnosi na one „večite“, takozvane filozofske probleme, koji u principu ostaju isti, te će se i postojeći odgovori na njih neusmnjivo varirati i iskušavati i u budućnosti.

Dokaz

Dokaz za prethodni stav bi moglo biti nesmanjeno interesovanje za odnos budućnosti i mišljenja, fantastike i filozofije, naučne fantastike i filozofije, te naročito *Zvezdanih staza* i filozofije, kao i posebnih filozofskih disciplina. Jedna replika

---

smo se „susreli u trovanjima u budućnosti verovatno slične savremenim uzrocima“, te da stoga „[k]linički toksikolozi treba da se pripreme za budućnost intenziviranjem svog izučavanja molekularne biologije, uporedne medicine, fizike i istorije“ (Chyka and Banner 1999: 793).

6 Ako izuzmemo strogo politička proročanstva, najubedljiviji tip takvog (o)poručivanja je argumentacija da smo svi mi već, ako ne odavno, ono već izvesno vreme post-humani, da smo kiborzi, hibridi i slične mašinizovane konstelacije koje su napustile, ali to još ne znaju ili neće da priznaju, starovremensku određenost jedinstvenom utelovljenošću, ličnošću, subjektom i slično (uporediti, između ostalog, Hayles 1999; Relke 2006; Haraway 1985; Haraway 1991; Dinello 2005; Balinisteanu 2007; Larson 1997; Barad and Robertson 2001: 79–95; Decker 2008; Murphy and Porter 2008; Bostic 1998).

kapetana Enterprajza NCC-1701-D Žan-Lik Pikara (Jean-Luc Picard), junaka neuporedivo najfilozofičnijeg serijala *Zvezdanih staza, Sledeća generacija* („Star Trek: The Next Generation“ 2007; Nemecek and Stern 1992) – „Nema većeg izazova od izučavanja filozofije“ – uzeta je za epigraf jedne knjige koja bi da afirmiše to interesovanje (Barad and Robertson 2001). Posle čitanja sve brojnijih takvih tekstova nije doduše uvek sasvim jasno ko kome sudi, odnosno da li one u svojoj intenciji ilustruju transponovanje (važnja) filozofskih tradicionala u budućnost ili upravo kritiku te koncepcije i uopšte prosuđivanja o opravdanosti sadašnjeg zamišljanja budućnosti naučne fantastike, ali je već i intenzitet zanimanja za takva pitanja indikativan. Filozofija tu ume da osudi fantazmatsko uživanje naučne fantastike zbog iluzornosti, zbog pravdanja ili čak i predočavanja pogubnih mogućnosti koje proističu iz svetonazora opčinjenog visokom tehnologijom, te da je pozove na odgovornost zbog zatiranja smisla horizonta sadašnjice, dok naučna fantastika sa svoje strane makar jednako uspešno ume da podseti filozofiju da je um bez igre ograničen i dosadan.

U motu jedne druge knjige (Schneider 2009) dobra naučna fantastika se neskriveno izdaje za filozofski argument: „Uvek sam govorio da je naučna fantastika loše ime za ovo polje; to je zaista filozofska fantastika: *phi-fi* a ne *sci-fi*!“, izjavio je Robert Sojer (Robert J. Sawyer), autor čuvenih *Hominida*. I zaista, analitička filozofija se ovde udružuje ili stoji naporedo sa delima naučnofantastičnog stvaralaštva ne bi li diskutovala prirodu prostora i vremena, slobodu volje, transhumanizam, status sepstva i neuroetiku (za poslednje uporediti Levy 2007: naročito 69–87 i 197–220). Iz baštine žanra i mišljenja njegovih preokupacija probrani klasični radovi – od, na primer, Isaka Asimova (Asimov 1986: 25–50) do Denijela Deneta (Dennett 1997) i Džordža Anasa (Annas 2004: 29–42) – kao i upućivanja na tematski odgovarajuća filmska ostvarenja, smeraju da reprezentativno zastupe

pojedine „futurističke“ probleme, okupljajući ih ipak oko tradicionalnih pitanja metafizike, epistemologije i etike.

Unekoliko drugačijim putem krenuo je Stiven Sanders (Steven Sanders) kada je priređivao *Filozofiju naučnofantastičnog filma* (Sanders 2008). Svi priloženi eseji izabiru po jedan naučnofantastični film, koji bi trebalo da zadovolji uslov da bude „i klasik i podložan filozofskoj obradi“, da može da „angažuje gledaoce na planu ideja i obezbedi priliku za istorijske, političke, literarne i kulturne komentare, kao i filozofske analize“, a potom ga stavljaju pod filozofski mikroskop i, u nameri, afirmišu tematsku međuzavisnost „filozofije i naučne fantastike utoliko ukoliko naučna fantastika obezbeđuje materijal za filozofsko mišljenje o logičkoj mogućnosti i paradoksima putovanja kroz vreme, konceptu ličog identiteta i tome šta znači biti čovek, o prirodni svesti i veštačkoj inteligenciji, moralnim implikacijama susreta sa vanzemaljcima i transformacijama budućnosti koje će doneti nauka i tehnologija“ (Sanders 2008a: 6, 3–4). Ova operacija se uglavnom izvodi tako što se kroz apokaliptičke vizije razobručene robotike i, naročito, misteriozna putovanja kroz vreme prate ili pronalaze filozofski koreni konceptata naučne fantastike (Devlin 2008; za *Zvezdane staze* s obzirom na ovu operaciju, uporediti Kind 2008; Sanders 2008a: 9–14).

Sandersov zbornik je izašao u istoj, već poprilično narasloj ediciji „Popularna kultura i filozofija“, u kojoj i knjiga specifičnije posvećena odnosu *Zvezdanih staza* i filozofije (Decker and Eberl 2008). U njoj se filozofija i svemirska putovanja televizijskog Enterprajza prevashodno izjednačuju prema zajedničkoj svrsi: istraživanju. Različite filozofske orijentacije onda stupaju u različite odnose prema *Zvezdanim stazama* i iskušavaju se na njima: s jedne strane se detektuje kako su, svesno ili nesvesno, filozofske teorije, recimo Vitgenštajna (Wittgenstein) i Ničea (Nietzsche), našle mesto u scenariju programa, a s druge da su Kirk, Pikar i ostali kapetani Enterprajza, pa onda i Spok

(Spock), Data (Data) i, u manjoj meri, ostali redovni likovi, potencijalno istinski nosioci, protagonisti ili reprezentanti onih dilema koje zahvataju bezmalo čitav spektar tema metafizike, etike, epistemologije, politike, lingvistike, kulturologije, logike, psihologije i „duhovnosti“ uopšte. A da sve to nijednog trenutka ne izgleda nategnuto i isforsirano.

Ta inspirisanost *Zvezdanih staza* filozofijom i, povratno, inspirativnost *Zvezdanih staza* za filozofiju, čini se da naročito važi za njenu *Sledeću generaciju*, koja povremeno zaista u tom pogledu izgleda kao potpuno druga priča u odnosu na Originalnu seriju. Nije reč samo o tome da je Pikar zamenio Kirka na mestu kapetana, a android Data mister Spoka na položaju hipertrofirane racionalnosti, mada je i to već značajno. Još manje je stvar u tome što Klingonci – to gordo pleme ratnika koje u Originalnoj seriji uvek nekako pobeđe dobri, humani Zemljani, koji eto znaju i da odgovore na izazove vojevanja i da propagiraju mir, ili upavo mira radi – više nisu neprijatelji, nego saveznici i jedan se čak i nalazi na Enterprajzu. Dizajn je, razume se, drugačiji i savremeniji. Možda je u izvesnom smislu presudno važna novost i ona doba i mediju podobnija samosvesnost naracije i skoro autoreferentnost teksta zbog koje je moguće da u Sledećoj generaciji sam Enterprajz postane glavni junak: narativ ne pripada više različitim osobama, ljudima ili vanzemalcima, već samom svemirskom brodu, koji sada nije tek jedan prostor za odigravanje priče i razigravanje glavnih likova, već upravo sam događaj sa vlastitom (i)storijom (Hardy and Kukla 1999: 177–178; „Star Trek: The Next Generation Episode Guides 2000“, internet).

Sve su to dakle važne razlike, ali se ovde najvažnijom ipak čini ona zbog koje se stiče utisak da je na većini epizoda drugog serijala sarađivao neki upućeni (bio)etičar. Jasno, sve serije i filmovi *Zvezdanih staza* su na više ili manje senzitivan način predstavile etičke deleme moderne nauke i tehnologije

i moralne konflikte koji nastaju u nepreglednom univerzumu mnoštva vrsta. Ali nije samo taj zadati kontekst određivao ovu etičku orijentisanost; sami autori „tekstova“ *Zvezdanih staza*, koji često imaju formu filozofskih dijaloga, sada štedro koriste slobodu koju nudi naučnofantastični žanr da postave značajna metafizička i moralna pitanja na jezgrovit i dramatičan način. I tako se oslanjanje na *Zvezdane staze* prilikom diskutovanja akademskih tema sa fizike (Krauss 1995), biologije (Jenkins and Jenkins 1998; Andreadis 1998) i neuropsihologije (Sekuler and Blake 1998; Forrest 2005), sasvim očekivano i sa makar jednom ubedljivošću prenelo i na filozofske discipline metafizike (Hanley 1997) i, konačno, etike (Barad and Robertson 2001).

Barad i Robertson materijal nalaze u četiri dotad emitovane generacije *Zvezdanih staza*, sameravajući njihovu „etiku“ prema teorijama velikih svetskih filozofa. Čitljivim i ubedljivim jezikom, trudeći se da popularnom kulturom nenametljivo izazovu rasprave konkurentskih etičkih teorija, oni zaključuju da je program tokom godina uspešno sledio i propitivao one društvene vrednosti koje su ga okruživale: „*Zvezdane staze* su trajale generacijama zato što je veći deo samih njihovih priča zapravo moralna skaska“ (Barad and Robertson 2001: 1). A moralne skaske i njihove popularne poduke odlična su odskočna daska za uranjanje u dublje vode filozofske etike. Prema ovom čitanju, moralne dileme koje postavljaju *Zvezdane staze* redom evociraju – nužno svedeno i unekoliko površno, ali pitko i inspirativno prikazane – etiku vrline, hedonizam, stoicizam, hrišćansku etiku, kontraktualizam, etiku dužnosti, utilitarizam i egzistencijalističku etiku. S obzirom na dominirajuću orijentaciju pojedinih serija unutar čitave „franšize“, onda se zapaža da bi se one mogle tumačiti kao da „Originalna serija najjasnije odražava aristotelovsku vrlinu“, Sledeća generacija „egzemplifikuje etiku dužnosti, Duboki svemir devet egzistencijalizam, a Vojadžer platonsku vrlinu“ (Barad and Robertson 2001: 328).

A sve četiri serije nisu izgleda konzistentne ni sa jednom pojedinačnom serijom, već stvaraju jednu novu sintezu aristotelovske ideje zlatne sredine, Kantove ideje postupanja „iz dužnosti“ i Kjerkegorovog (Kierkegaard) koncepta individualne slobode i odgovornosti (Barad and Robertson 2001: 340).⁷

7 Na drugi pogled se međutim ispostavlja, kako doliči analitičkom radu, da ni unutar samih serija nije sve tako jednostavno. Moralni temelj *Originalne serije*, odnosno kapetana Kirka koji ga oličava, ispada da i nije samo aristotelovska etika vrline, već „hibrid aristotelovske vrline i *prima facie* principa dužnosti“ – koji istovremeno poštuju Spokov „stoički utilitarizam“ (za vrednosti stoičkog temperamenta kod Spoka i, kasnije, Date, uporediti Thorsrud 2008), uz to još i analogan Platonovoj trodelnoj duši, pri čemu tri glavna lika serije, Kirk, Spok i doktor Mekoj predstavlja njena tri dela: duh, razum i iracionalne želje. Isto tako ni etika *Sledeće generacije*, inkarnirana u kapetanu Žan-Lik Pikaru koji se načelno smatra sklonijim da sledi pravila Zvezdane flote i da je u svojoj posvećenosti dužnosti kantijanskiji od Kirka, nije, naročito kad se uzmu u obzir drugi njeni likovi koji odstupaju od „apsolutnog principa pravde“, samo etika dužnosti, već odražava „čvrst temelj aristotelovske etike vrline, egzistencijalističkog senzbibiliteta i kantovskih principa koji ipak dozvoljavaju *prima facie* izuzetke“. Duboki svemir devet i njegovi likovi na čelu sa kapetanom te udaljene stanice, Benjaminom Siskom (Benjamin Sisko), osim dominantnog egzistencijalizma, zauzimaju različita filozofska usmerenja: „kao egzistencijalisti, Sisko i njegovi oficiri pretpostavljaju da humanoidi imaju moć da odlučuju o svojim životima“, pa i da kjerkegorovski izaberu da „postoje čisto na religijskom nivou“ ili da kao vanzemaljci budu privučeni ljudskošću upravo zbog njene apsurdnosti, ali ih često istovremeno rukovodi i „sokratska pozicija da dobri postupci mogu biti razabrani samo kroz razum“ ili hobsovska (Hobbes), kapitalistička, koju reprezentuje vrsta kojoj je dat priličan prostor u ovoj seriji, Ferengiji, koja odbacuje svaki altruizam za račun jedine „vere“: sticanja (o mogućnosti da biti moralan (a) Ferengi, šičardžija, nije nužno oksimoron, videti Held 2008). I Vojadžer, sa svojom kapetanicom Dženevej (Janeway) koja je i kantovac i utilitarista i, po samopožrtvovanom skoku vere zarad spasa jednog jedinog člana posade, kjerkegorovac, sve pomalo ili ujedno, na kraju se pokazuje kao „amalgam koji se sastoji od egzistencijalizma, različitih principa dužnosti i aristotelovske i platonističke vrline“ (Barad and Robertson 2001: 327 i dalje).

Jasno, svrha i ove knjige je da „stimuliše svest o mnogim etičkim temama u svakodnevnom životu“ (Barad and Robertson 2001: 2), da bude svojevrsni popularni uvod u etiku i da (is)koristi epizode iz telepopeje *Zvezdanih staza* da bi ispitala klasične topose etike kao izvore moralnog mišljenja: kao svojevrsne Osnove etike, ona prvo izlaže klasične etičke sisteme ili u svakom slučaju polazi u izlaganju od njih, da bi potom u diskusiju ne uvek neusiljeno uvela one primere iz serija čija interpretacija bi mogla odgovarati tim učenjima. Ali bi se, mada ne sasvim neproblematično, knjiga mogla čitati i kao pregled tretmana etičkih dilema u *Zvezdanim stazama* i čak kao instruktivno ispitivanje etičkog okvira na kojem je osnovana vizija idealnog društva *Zvezdanih staza*, razaznavanje one specifične i uglavnom implicitne etike koja je data ili naznačena kroz naučnofantastične alegorije i tehnologijom budućnosti omogućene situacije, pa onda i njenih filozofskih implikacija i odnosa prema etabliranim etičkim teorijama. Ta implicitna etika ili taj zasnivajući okvir *Zvezdanih staza* odvajkada se nepodeljeno i uostalom i prema samorazumevanju njihovog kreatora Rodenberija, određuje kao „sekularni humanizam“ (videti Sacket 2009/2010: 7). To stanovište ili, bolje, svetonazor Barad i Robertson prepoznaju i čak priznaju da prožima naročito prve dve serije ali ga – shvaćenog kao svojevrsni apel na razum i impuls da se vlastitim naporima otkrije univerzum i ljudska priroda – ipak odbacuju kao „nejasno filozofsko gledište koje naglašava otklon od Boga prema važnosti i postignućima ljudskih bića“ (Barad and Robertson 2001: 332; za odbranu „humanizma“ kao etičke orijentacije uopšte i u *Zvezdanim stazama* posebno vidi-ti Marsalek 2001).

Kako god stajala stvar sa mogućnošću, i uostalom sa potrebom ili poželjnošću „zasnivanja morala“ *Zvezdanih staza*, naš prevashodni interes je da se ovde na jedan poseban način prvo koncentrišemo na ono što se može nazvati njihovom

„etikom multikulturalizma“: zaista humanističkim etosom koji iskušava teme rasizma, rata i odnosa čovečanstva prema mašinama, ali odigravajući se u jednom univerzumu koji je naseljen stotinama egzotičnih rasa i kultura, kao i mnogim spravama i stvorovima koji postoje u međuprostoru mašinskog i živog sveta, različitim dakle oblicima života koji ne bi trebalo da imaju jedinstveni moralni kodeks ali bi trebalo da je među njima i dalje moguće izvesno moralno orijentisanje i opredeljenje (Atkins 1983: 93–94).⁸ Šta dakle da radimo sa jednim svetom i u jednom svetu beskrajno pluralizovanih kultura i oblika života, svetu sa poroznim granicama „prirodnih“ i „patentiranih“ stvorenja i „civilizacija“, svetu koji miksuje organsko i neorgansko i ne destabilizuje samo razumevanja života uopšte, već razlama sve orijentire i matrice saznanja koje više ne samo da ne mogu bez nasilja da se svrstaju nego često ni detektuju sve ono živo, a još manje da nam obezbede da se, i sami „promenjeni“, u susretu s njima odnosimo prema ustanovljenim obrascima ponašanja (Timo 2009)?⁹ U tom višedimenzionalnom univerzumu sa

8 Na stranu sada odgovor na pitanje koliko multikulturalizam koji je u *Zvezdanim stazama* institucionalizovan kao međuplanetarni kredo Ujedinjene federacije planeta kroz takozvanu „Prvu direktivu“ koja nalaže, ukratko, nemešanje u društveni razvoj drugih civilizacija („Prime Directive“, internet), zaista dozvoljava mnoštvo moralnih kodeksa – nema makar sumnje da između ostalog upravo već i tom dilemom one obezbeđuju uzorno polje za izučavanje savremenih ili svezremenih moralnih problema (bio)diverziteta i (očuvanja) pluralizma, kao i drugih etičkih tradicionala (videti epizode „The City on the Edge of Forever“ Originalne serije i „Half a Life“ Sledeće generacije; Rawles 2004; Forney, internet).

9 Možda najekstremniji izazov predstavlja prepoznavanje, priznavanje i odnošenje prema mašinskoj inteligenciji kao obliku života, čak i kad je u pitanju svesni kompjuterski virus, a na očitiji način i android Data. Jedna od filozofski, pravno i etički najprovokativnijih epizoda je ona koja se pita za dovoljne uslove da bismo veštačke umove nazvali samosvesnim ličnostima: *Star Trek: The Next Generation*: „The Measure of a Man“, emitovana trinaestog februara 1989. godine. Android i član posade Enterprajza, komandir Data, primoran je da dokaže da je

pretnjom da postane multiverzum posebno mora biti delikatno postupanje Enterprajza, čija je proklamovana misija upravo „da traga za novim životom i novim civilizacijama“. A možda je najdelikatnije onda kada je potrebna pomoć, kada je ovaj ili onaj život ugrožen, kada se iskušavaju nesvodive razlike u nesumnjivo zajedničkoj nameri da se (u)čini dobro, ali pod disparatnim pretpostavkama u čemu bi se ono sastojalo i različitim režimima njegovog sprovođenja. Kada je, ukratko, reč o dilemama medicinske etike, koje se *Zvezdane staze* nisu libile da neretko izričito tematizuju.

Sa serijom *Sledeća generacija* krajem osamdesetih i početkom devedesetih je zastupljenost medicinskoetičke problematike dostigla vrhunac.¹⁰ Epizoda koja se unutar nje i u čitavom

---

on samosvesno biće kojem Ujedinjena Federacija Planeta duguje status građanina (uporediti Short 2003). Kapetan i naučni zvaničnik Federacije Brus Medoks (Bruce Maddox) zahteva da Data, kao najsofisticiraniji „pozitronski kompjuter“ u galaksiji, bude predat njegovom odeljenju i izložen doslovno analitičkom izučavanju. Kapetan Pikar u sudskoj parnici tim povodom nastupa kao branilac na saslušanju: „Šta je samosvest? Šta to znači? Zašto sam ja samosvestan?“ Kapetan Medoks odgovara: „Zato što si svestan svog postojanja i postupaka. Svestan si vlastitog sepstva i vlastitog ega“. Kapetan Pikar se sada odlučuje za demonstrativnu strategiju i proziva branjenika: „Komdandire Data. Šta sada radite?“ Ovaj vrlo razložno svojim glasom otpornim na afekte odgovara: „Učestvujem u pravnom saslušanju da bi se odredila moja prava i status. Da li sam ličnost ili vlasništvo?“. Kapetan Pikar i dalje insistira na prezentaciji Datine svesti o situaciji u kojoj se nalazi: „A šta je ulog?“. „Moje pravo da biram. Možda sam moj život“, bez okolišanja i precizno, kako valjda i jedino ume, odgovara Data, što će Pikaru poslužiti da poentira svoju odbranu: „Moja prava... ’moj status’... ’moje pravo da biram’... ’moj život’. Čini mi se prilično samosvesnim“ („*Star Trek* web site“, internet).

10 Precizno izračunato, to izgleda ovako: od osamdeset epizoda *Originalne serije* (1966–1969) ni u jednoj se problemi medicinske etike nisu izričito tretirali; od sto sedamdeset sedam epizoda *Sledeće generacije* (1987–1994) u čak sedam su prisutni, odnosno u 4%; manje od jedan posto od sto sedamdeset pet epizoda *Dubokog svemira Devet* (1993–1999)

programu na najeksplicitniji način bavi tom oblašću, viđenom dakako u kontekstu budućih izazova, nazvana je jednostavno i podesno *Ethics* („Star Trek The Next Generation“, DVD).¹¹ U njoj međutim impresionira izvesna prisnost tematizacije, jedan savremeni okidač i okvir dilema i verovatan budući tok koji će već prisutan disput u medicinskoj etici poprimiti. Štaviše, čini se da se tek donekle menja građa i okruženje, a da priča koja ilustruje temu i argumentacije stanovišta unutar nje ostaju iste kao što su danas ili kao što bi danas mogle biti – i to ne zato što su nedovoljno promišljene i zamišljene, nego zato što su, po svojoj prilici, drugačije nezamislive.

Vorf (Worf) je ime jedinog Klingonca u Zvezdanoj floti Ujedinjene federacije planeta, koju naravno i dalje predvodi Zemlja. On je nešto kao ratno siročće: podigli su ga ljudski roditelji, pošto je kao dete u jednom sukobu ostao bez bioloških na teritoriji neprijatelja. Uprkos vaspitanju i prestižnim rezultatima na Akademiji, uprkos jednako prestižnom položaju šefa obezbeđenja na Enterprajzu i vlastitim naporima da obuzda temperament, ostao je u dobroj meri Klingonac. To znači: ponosit, baštinik tradicije i mitova predaka, sklon prekim rešenjima, vojevanjima i slavljenju legendarnih oružanih pobeda, ali sve to nekako starovremensko viteški, sa čašću kao glavnom, ako ne i jedinom vrlinom. Tom i takvom Vorfu se desilo da se

---

doticalo se medicinske etike; i najzad samo dva posto od sto sedamdeset dve epizode Vojadžera (1995–2001) bavilo se medicinskoetičkim temama (Hughes and Lantos 2001: 33). Podaci za seriju Enterprajz (2001–2005) nisu mogli biti uračunati u vreme rađanja ovog obračuna.

11 Ona je sto šesnaesta po redu epizoda u serijalu *Zvezdane staze: sledeća generacija*, a šesnaesta u petoj sezoni njenog emitovanja. Zvezdani datum odigravanja „Etike“ je 45587.3, a zemaljski datum njenog prvog emitovanja je drugi mart 1992. godine. Režirao je Čip Čalmerz (Chip Chalmers), a scenario su potpisali Sara i Stjuart Čano (Sara & Stuart Charno). Prosečan rejting epizode je prema zvaničnom veb sajtu *Zvezdanih staza* bio 2.2/5 („Ethics“, internet).

ozbiljno povredio, i to ne onako kako bi svaki Klingonac voleo, na smrt u boju – jer je to za njih najveći blagoslov, a zarobljavanje ili nedostojna smrt najveća sramota – nego se povredio kada je jedna bačva pala na njega sa police u brodskom magacinu i paralizovala njegove donje ekstremitete.

Brodská lekarka Beverli Krašer (Beverly Crusher) ulaži u bazu medicinskih podataka koje nudi klingonska medicina i konsultuje klingonske stručnjake, ali ne nailazi ni na šta upotrebljivo, osim u svrhe kosmoetnoloških studija: Klingonci imaju čudno dupliranu anatomiju, „bekapove“ svih vitalnih organa i funkcija, ali kad jednom otkažu na tako dramatičan način kao kod Vorfa, ili čak i u manjoj meri, to prestaje da bude stvar medicine i postaje stvar, ne može se reći ni nege onemoćalih, jer tako nečeg nema i ne sme biti u jednoj spartanskoj kulturi koja favorizuje moć, jer bi to bilo besramno i jer bi vređalo onemoćale, ne može se čak reći ni pogrebnih institucija, jer ne postoje obredi sahranjivanja, jer je telo, kako kažu, „prazna ljuštura“ kada duh izađe iz njega, što doduše umeju da isrpate obredom urlikanja, svojevrsnog kolektivnog oponašanja i potenciranja poslednjeg daha. To ponajpre postaje stvar folklornog pridruživanja zagrobnom carstvu, prelaženja klingonskog Stiksa, u kojem smrt časnog Klingonca dobija pravedno priznanje. I za Vorfa nema ničeg razumljivijeg od očekivanja da Klingonac koji je paralisán i stoga ne može biti žestok i efikasan ratnik – časno izvrši samoubistvo.

Nevolja je što ispunjenje tog drevnog i imperativnog samurajskog običaja u klingonskoj varijanti zahteva saradnju sa onespoblijenim pri njegovom usmrćivanju, što ispravnost rituala podrazumeva upotrebu ceremonijalne sablje koju mora da donese bliski prijatelj ili, radije, sin samoubice. Vorfov sin je sasvim mali, pa Vorf u brodskoj bolnici moli prvog oficira Rakerera (William Riker) da ga, kao prijatelj, dokrajči: „Ako si zaista moj prijatelj, onda mi pomozí da okončám život onako kako

sam ga živeo: časno i dostojanstveno“. Rajker je isprva užasnut ali takođe i zdvojen; obraća se kapetanu Pikaru za savet. Kapetan je i inače i po funkciji sklon poštovanju tuđih kultura, ali razumeva i argument njegovog zamenika da je jedna stvar poštovanje a druga odobravanje ili čak učestvovanje u njenim obrascima koji protivreče nalogima vlastitog kulturnog modela. Pronalazeći u potonjem argumentu neopravdanu volju za univerzalizacijom, Pikar ipak u ovoj prilici snažnije zastupa pravo na kulturnu razliku i autonomiju pacijenta. „Uvek sam pokušavao da ostanem otvorenog uma, da ne sudim nečijoj kulturi prema svojoj vlastitoj...“ kaže Rajker, a Pikar ga prekida: „Ali doktorka Krašer kaže da on nikada više neće hodati“. „To ne znači da je njegov život završen!“, odgovara Rajker, na šta Pikar takođe ima kontraargument: „To je vrlo ljudska perspektiva. Za Klingonca u Vorfovoj poziciji, njegov život je već završen. Moramo poštovati njegova uverenja...“. Rajker nije ubeđen i odbija da pomogne Vorfu na onaj kardinalni način koji se njemu čini jedinom zadovoljavajućim odgovorom na datu situaciju.

Vorf sam ne može, a drugi mu, uprkos njegovom naglašeno dostojanstvenom insistiranju, ne dozvoljavaju da se prepusti klingonskom brodaru koji prevozi junačke duše. I doktorka Krašer, smatrajući se na to već i svojim pozivom obaveznom, odlučno odbacuje ma kakvu ideju o asistiranom ili čak i samo dopuštenom samoubistvu (videti Stoffell 2009; da je moguće braniti (pravno i moralno) pravo na samoubistvo kojem asistira terapeut, uporediti Wellman 2005: 10-69; Dworkin 2007). Kapetan Pikar dolazi u brodsku bolnicu i nastoji da je razmekša u pogledu opcija koje stoje na raspolaganju: „Ako ne može da se potpuno oporavi, Vorf će se ubiti“. Doktorka Krašer je nepokolebljiva: „U mojoj brodskoj bolnici svakako neće! Staviću ga u sigurnosno polje i postaviti obezbeđenje oko njegovih vrata, radije nego da mu dozvolim da izvrši samoubistvo“. Ni Pikar ne popušta: „I koliko dugo ćeš ga tako držati? Nedelju

dana? Mesec? Godinu?“ Zalud, s druge strane je neprobojan zid: „Ukoliko budem morala. Samoubistvo nije opcija“.

Doktorica ukazuje da je medicina i u tom pogledu napredovala, da je moguća bezopasna reabilitacija koja podrazumeva ugradnju „nervnih pretvarača“ („neural transducers“), sprave koja prenosi motorne impulse mozga grupama mišića, i da će uz dosta vežbe pacijent moći da povрати pokretljivost nogu i do šezdeset posto. Vorf proba neimplantiranu verziju tog neuralnog transduktora koju mu doktorica Krašer daje ne bi li ga ohrabrila, ali je doslovno odbacuje: u nemogućnosti da kontroliše veštački sprovedene nervne signale, on zaista vrlo neartikulisano bacaka noge. Saopštava doktorici da radije bira smrt nego da kao zombi hoda hodnicima Enterprajza i trpi sažaljive poglede, podsmeh i gađenje. On ne želi da bude zalečen nego, ako već ne može izlečen, onda herojski da prekрати život koji ne smatra dostojnim življenja. Jedna zaoštrena podvarijanta neveselog izbora između spasavanja sa nepoželjnim posledicama i takođe nepoželjnog prepuštanja smrti (McCormick 1997; Ramsey 1997).

Upravo zbog onog Vorfovog doživljaja života, kape-tan sugeriše da se prihvati još jedna treća mogućnost, koja je iznenada postala dostupna i koja se čini da potencijalno rešava spornu situaciju. Zbog svoje moralne upitnosti drugačije vrste, taj novoo mogućeni nekonvencionalni zahvat izaziva međutim bezmalo sve preostale teme i dileme klasične bioetike: ako izuzmemo etiku ljudske reprodukcije, već prisutnom varijetetu „etike smrti i umiranja“, odnosno izbora ko treba da umre a ko da živi, pridružuju se etika istraživanja na ljudima, genetikom isprovocirana etika i etika transplantacije organa i implantacije veštačkih organa (videti Jonsen 1998; Hare 1993).

Pomalo *deus ex machina*, kako to ipak ne tako često biva u *Zvezdanim stazama*, Enterprajz se sticajem okolnosti baš

tada zadesio u blizini specijalistkinje za neurološke povrede, doktorke Tobi Rasl (Toby Russell). Ona dolazi na brod i počinje da saraduje sa doktorkom Krašer na mogućnostima Vorfove terapije. Naglašeno je zainteresovana i čak kooperativna, ali je od prvog trenutka jasno da joj je istraživačka praksa ispred terapeutske. Njen predlog je „kloniraje“ Vorfove kičme, vađenje originalne i zamena novom, kloniranom, odnosno „genotronski replikovanom“ (Bonnicksen 2007; za detalje o genotronske replikaciji, videti „Medical and Science Library of the official *Star Trek* web site“, internet) – jedna u svakom slučaju agresivna i neispitana transplantacija kičmenog stuba generisanog na osnovu pacijentove DNK. Sugerišući ovaj pristup, doktorka Rasl priznaje da on spada u domen eksperimentalne hirurgije, da tu tehniku implantacije u inkubatoru genetski rekonstruisanih organa još nije iskušala na humanoidima, a da je stopa eksperimentalnog uspeha u probama koje su rađene na „holografskim“ pacijentima samo tridesetsedam procenata; dve trećine preostalih je umrlo. Ali, pošto je Vorf već tako postavio stvari da je izbor za njega ili izlječenje ili smrt, doktorka Rasl to smatra idealnom prilikom koju treba iskoristiti da se iskuša njena metoda. Doktorka Krašer insistira da Vorfu ne treba ni da bude ponuđena ova opcija, budući da ona radi na tome da prihvati transduktore. Ona je oštro protiv eksperimenata na pacijentu, držeći se načela da je prvi zadatak ne odmoći mu, ili ga ne dovesti u opasnost, ako već ne može da se pomogne. Međutim, doktorka Rasl nije kadra da se uzdrži i nudi Vorfu njenu terapiju neizvesnog ishoda, istovremeno dovodeći do besa koleginicu i nepovratno intrigirajući Vorfa. Istraživač i kliničar, dve lekarke osuđene na sukob svojih prava, jedna nalazeći oslonac u „objektivnosti“, druga u empatiji.

U prvom njihovom dijalogu doktorka Rasl se paternalistički obraća doktorki Krešer: „Znam da kao lekar svemirskog broda morate da održavate prisne veze sa pacijentima, ali

mislim da u ovom slučaju ja treba da održavam diskretnu distancu – na taj način mogu da vam dam potpuno objektivnu preporuku tretmana“. Njena navodno „potpuno objektivna“ preporuka slučajno je baš ta da se Vorfu ponudi ona inovativna terapija čijem usavršavanju je posvetila svoju karijeru. Doktorka Krašer se ne libi i da je direktno optuži za iskorištavanje pacijenata da bi unapredila svoj istraživački projekt. Doktorka Rasl ne ostaje dužna i poziva se na klasičnu apologiju svih troškova i žrtava istraživanja: ako bi život nekoga koga je doktorka Krašer volela jednog dana bio spasen tim vrstama opita, ona bi smatrala vrednim.¹² Nimalo impresionirana tim argumentom,

12 U još zaoštrenijoj varijanti ova rasprava će se odigrati kada je reč ne o sticanju, nego o korišćenju nemoralno stečenih istraživačkih podataka. U epizodi „Nothing Human“, Star Trek: Voyager, koja je premijerno emitovana drugog decembra 1998. godine, brodski lekar Vojadžera, samosvesni kompjuterski hologram, zbog neophodnih konsultacija i ne znajući više kako da pomogne pacijentu, priziva snimljenu ličnost i sećanja Krel Moseta (Crell Moset), nekad nenadmašnog biologa imperijalističke Kardasije. Moset je ekspert za egzobiologiju, a klingonska članica posade pati od zasad neuništivih parazita i izgledi su joj loši. Ispostavlja se da Mosetova stručnost proističe iz eksperimenata na zarobljenicima tokom rata sa Klingonskom imperijom i da je on poznati a nekažnjeni ratni zločinac i masovni ubica. Za razliku od Vorfa, pacijentkinja Belana (B'Elanna) ne zahteva nego upravo odbija da bude tretirana. Po naređenju kapetanice, međutim, i protiv volje dobija tretman koji joj spasava život. Brodski lekar onda odlučuje da obriše program i njegovu nemoralno stečeno znanje iz broskog kompjutera: „U svetlu sadašnjih dokaza ne mogu u dobroj savesti koristiti istraživanje koje je bilo izvedeno iz tako nehumanih praksi“, kazuje Mosetu, ili prikazi Moseta, obrazlažući tu odluku. Moset je i u diskusiji, i kao hologram, nemilosrdan: „U dobroj savesti? Šta je sa dobrobiti tvoje posade?... Suočavaš se sa novim oblicima života svakoga dana – mnogi od njih su opasni. Potreban sam ti! Izbriši moj program i kršiš prvi zavet koji si položio kao terapeut: 'Ne šteti'... Možeš obrisati moj program, doktore, ali nikada ne možeš izmeniti činjenicu da si već koristio neka od mojih istraživanja. Gde je bila tvoja savest kada je Belana umirala na tom stolu? Etika? Moral? Savest? Čudno je kako sve to ispari kada nam je nešto potrebno...“ (Hughes and Lantos 2001: 36–37).

a fascinirana merom u kojoj istraživačke ambicije mogu da motivišu nemoralnu eksploataciju ranjivih osoba, doktorka Krašer opoziva ovlašćenja doktorki Rasl na Enterprajzu i nastavlja sa osudom: „Vorf se hvata za slamku i vi mu je pružate“. Ni doktorka Rasl ne popušta: „Ako deluje, to bi bio veliki proboj koji bi izmenio živote ljudi...“ Ali to kao da je samo intermecco za uzimanje vazduha ili dodatni okidač za nastavak onog sada već psiholškog raskrinkavanja kojem doktorka Krašer izlaže doktorku Rasl: „Koristite očajanje jednog povređenog čoveka kao opravdanje da upotrebite proceduru koju ne biste upotrebili u normalnim okolnostima“.

Tu opasnost nikada nije lako sprečiti, a nekada ni uočiti: poštovanje autonomije pacijenta lako može biti iskorišćeno kada ambiciozni, hladni i beskrupulozni istraživači, u želji da unaprede svoje metode koje već smatraju superiornim, ali doduše još ne dovoljno potvrđenim, koriste beznađe pacijenata da bi pobudili nade i naveli ih da se saglase sa onim na šta inače ne bi pristali (O'Neill 2002). Ali s druge i još opštije strane, kada se postavi pitanje napretka u medicini, gotovo rutinski se mora pozvati na činjenicu da svaka inovativna terapija predstavlja određeni rizik i da neki pacijenti, pre ili kasnije, moraju prvi da ga preuzmu (Jonas 1997; Luna and Macklin 2009; Macneill 2009). Za konzervativne ili empatične lekare kojima je određeni pacijent svetinja, kao što je doktorka Krašer, to nije valjan moralni argument, to verovatno uopšte nije moralni argument, a svakako nije preporuka koja se sme slediti: konvencionalnu pristup uvek ima prednost nad neopravdanim rizikom (uporediti Hughes and Lantos 2001: 30–31).

Kapetan Pikar, opet, razume i načelno podržava i takvu orijentaciju, ali i dalje sugerise da bi u ovom konkretnom slučaju možda vredelo revidirati medicinska načela, upravo zbog specifičnog razumevanja vrednosti života samog pacijenta. On ukazuje doktorki Krašer da će konačno jednom morati

da prihvati Vorfovo pravo da upavlja vlastitom sudbinom i da šanse da povрати sposobnost kroz eksperimentalnu terapiju mogu biti njegov ne samo autentični nego i jedini prihvatljiv izbor. Doktorka Krašer se grčevito opire i takvoj razložnosti: „Prvo načelo dobre medicine je 'nikada ne pogoršati stanje pacijenta'. Vorf je sada živ i funkcioniše. Ako se upusti u tu operaciju, iz nje bi mogao izaći kao leš“. Kapetan Pikar takođe ima u vidu jedino Vorfa, samo sada čak i mimo ili nasuprot lekarskog zaveta: „To možda nije dobra medicina. Ali za Vorfa to može biti jedina šansa“.

Doktorka Krašer na kraju pristaje i dozvoljava da se preduzme po život rizična procedura, koja ipak pruža makar i minimalnu nadu da Vorf povрати svu svoju pokretljivost. Operacija vađenja oštećene i usađivanja nove, u inkubatoru (re)konstruisane kičme, odvija se isprva po planu i naizgled uspešno, sve dok iznenada, upravo suprotno, organizam ne počne da reaguje burno na koliko god identičnu ipak repliku vlastitog organa: Vorf je izgubio sinaptičke funkcije, što je ishodovalo zastojem rada srca i očitom moždanom smrću. U suzama, doktorka Krašer obaveštava brodsku savetnicu Dijanu Troj (Deanna Troi) i Vorfovog sina Aleksandera (Alexander) o njegovoj smrti, da bi minut kasnije, ušavši da ga vide, svi bili prijatno iznenađeni Vorfovim naprasnim i sam-od-sebe vaskrsom, zahvaljujući onim inače redundantnim rezervnim klingonskim organskim sistemima, koji se ispostavlja da preuzimaju čak i njegove nerвне funkcije i omogućuju potpuni oporavak.

Bez obzira na srećan rasplet, međutim, zategnutost između dve lekarke ostaje do kraja. U pozdravu pri rastanku, koji je doktorka Krašer izgleda želela i da izbegne, ali je doktorka Rasl pristojno svratila u njenu ambilantu, ona upućuje čitavu tiradu lepo upakovnih osuda i zastupništva lekarske profesije jednoj koleginici koja dobrobit pacijenta ne stavlja u prvi plan. Veli da je oduševljena što će se Vorf oporaviti, ali i da je

prestravljena onim pristupom njegovom (iz)lečenju koji stavlja interes medicine za prikupljanje istraživačkih podataka i pribavljanje priznanja istraživaču iznad interesa pacijenta. Želi joj svaku sreću, sigurna je da će njen članak koji će napisati o slučaju Vorf pobrati odlične kritike, ali je njoj ovaj Vorf, i svaki Vorf, mnogo više od prilike za naučnu promociju. Odbrana istraživački orijentisane doktorke u odlasku je takođe klasična: čak i neuspeh pojedinačnog slučaja pripomogao bi daljim istraživanjima, koja bi u konačnom ishodu spasila milione života. Razgovaraju kao da na kraju nije sve ipak dobro ispalo, jer ni doktorka Rasl ne misli, a doktorka Krašer joj svakako ne dozvoljava da to pomisli, da je blagodareći njenoj intervenciji Vorf ostao u životu. Nema sumnje, puki slučaj je srećno presudio da u završnoj sceni Vofr može u svojim odajama da prihvati pomoć sina Aleksandera u ponovnom učenju da hoda. A opet, da nije bilo pristanka na njenu soluciju, Vorf bi verovatno i dalje bio u onom poluživotu koji (mu) je bio gori i od smrti. Doktorki Krašer je i takav život „svetinja“, i onda kad pacijentu nije. Paradoksalno bi još moglo ispasti da doktorka Rasl, ako i nema obzira prema samom pacijentu, u ovom slučaju svakako u većoj meri deluje u skladu sa njegovim samorazumevanjem i doživljajem vlastitog života: sa njegovom ili-ili logikom. Na koju pacijent uostalom ima pravo (Annas 2004; Young 2009; Elliott 2009). A lekar?

Dvosmislenosti ostaju, i u epizodi i u etici inače. Ali epizoda neminovno ima prednost utoliko što je moralna situacija čistija, što je fiktivni univerzum lišen tradicionalnih pristrasnosti, što se prema Klingoncima nemaju predrasude kao prema savremenim rasama, pa *Zvezdane staze* mogu da posluže kao svojevrsna „filozofska parabola“ koja „ilustruje i izoluje relevantna svojstva moralnih dilema, partikularizuje ih u priču i dozvoljava poopštivost bez insistiranja na njoj“ (Hughes and Lantos 2001: 32). Ipak, lako je zamislivo da se priča odigrava danas i da je, umesto Vorfa, u pitanju bilo koji savremeni

ratnik ili sportista, među kojima je uzgred sve manja razlika, bilo ko kome gubitak pojedinih fizičkih funkcija obesmišljava život, budući da je vlastitu misiju postavio tako da ona podrazumeva ili pretpostavlja njihovu funkcionalnost. Dalje, da bi se (ne)opravdanost lekarske intervencije dovela u pitanje, odnosno obaveza ili zabrana da doktori deluju protiv pacijentove volje, makar to bilo i u njegovom „objektivno“ najboljem interesu, uopšte nije morala doći stručnjakinja za genotranskripciju replikaciju iz budućnosti.¹³ Već decenijama Jehovini svedoci odbijaju ne samo transplantaciju organa nego i transfuziju krvi (za institucionalno izlaženje na kraj sa time videti Macklin 1997) i isto tako već decenijama brojni ljudski zamorčići dobrovoljno – a opet zapravo zato što se plaća ili, u manje problematičnom slučaju, zato što nema više druge nade, ali u oba slučaju srećom još uvek uz obavezni formalni pristanak (Fletcher 1997) – testiraju eksperimentalne farmakološke produkte. Istraživači koji rade u farmaceutskim kompanijama nisu nužno, kao što moderna mitologija o famakomafiji voli da ih prikaže, „prodane duše“, već možda zaista uvereni u plemenito poslanje kojim se bave. Problem naučnog istraživanja, posebno osetljiv kada se tiče živih (tela) ljudi, ovde je na sceni i u onom najstarijem modusu, u onoj nobelovskoj dilemi, u formi pitanja lojalnosti novim otkrićima, pa makar svet propao, ili ograničenja važenja etosa naučnog istraživanja njemu eksteritorijalnim i navodno širim moralnim obzirima.

---

13 Inače, genetska manipulacija je i u „budućnosti“, čak i nakon doktorke Rasl, sumnjiva kao što je i nama danas: doktor Bašir (Bashir) iz Dubokog svemira Devet, serije *Zvezdanih staza* koja se emitovala posle Sledeće generacije, svedoči da je genetičko poboljšanje ljudi bilo zabranjeno na četrismo godina, a da su roditelji koji su obezbedili svojoj deci genetički poboljšanu inteligenciju, što se ispostavlja da je njegov slučaj, podlegali zatvorskoj kazni (za stanje trenutne debate videti Savulescu 2007; za mogući izgled jedne etike genetičkih istraživanja i manipulacije u bližoj i daljoj budućnosti videti Eberl 2008).

Čini se dakle da se naučnoistraživačka i medicinsko-etička problematika budućih generacija u temeljnoj postavci ne razlikuje od one koju danas poznajemo. (Bio)tehnološki izazovi će jamačno zaoštriti neka pitanja i zaiskati jasne odgovore, čija će praktična delotvornost verovatno biti presudnija nego danas (videti Brody 2009: 193–216; Jonsen 2000: 115–120; Clouser 1997; Richards 2009), ali, iako ne možemo znati koji će odgovor u konačnom ishodu biti prihvaćen, sva je prilika da već možemo znati sve moguće ishode odgovaranja i argumente za njihovu (ne)prihvatljivost.¹⁴ Čak ne moramo da tvrdimo da će se ljudi vazda lomiti oko tih i sličnih pitanja. Sasvim je zamislivo da su ona rešena, na jednu ili drugu stranu: možemo da zamislimo klingonski bespoštedan ili zemaljski brižan svet zdravstva; takođe ekspertokratski svet biološkog inženjeringa bezobziran prema vrednostima izvan sebe ili svet koji odustaje od svih istraživanja i povlači se u neposrednost vlastite prirodnosti, ostavljajući Bogu da sudi o stvarima zdravlja i života, kao i neku njihovu mešavinu koja preorijentiše svetonazor na alternativne i manje invanzivne medicinske naučne metode i medicinske pristupe. Nije međutim jasno šta bismo preko toga mogli

14 Recimo, pitanje koje već i sada postavljamo u pogledu određene orijentacije možemo postavljati s obzirom na njenu projektovanu inflaciju: da li će računari dehumanizovati medicinu? Čini se da budućnost donosi kompjuterizovanu praksu koja će dodir sa pacijentom, ako ne potpuno isključiti, ono svesti na neophodni minimum. I opet su *Zvezdane staze* poslužile kao primer da to ne mora biti slučaj. U *Sledećoj generaciji* su relativno podrobno prikazani dijagnostički i terapijski postupci visoke tehnologije daleke budućnosti, pri kojima se lekari prema pacijentima niukoliko ne odnose hladno ili bezlično: redovno „viđamo ljubazne i brižne terapeute koji razgovaraju sa pacijentima, drže ih za ruku kada je potrebno i obezbeđuju upravo onu vrstu utehe i podrške koja pretpostavljamo da je bila široko dostupna kada su pre pola veka porodični lekari išli u kućne posete. Da li vidimo dvadesetovekovne vrednosti nerealistično projektovane u budućnost ili je moguće da puko uvođenje tehnologije ne mora da ima dehumanizujući efekat na odnos pacijenta i njegovog negovatelja?“ (Shortliffe 1993: 391; uporediti Benett 1996).

da zamislimo – jer se ne vidi šta bi još uopšte moglo da postoji. I uopšte ne moramo mnogo da zamišljamo, zastupnike narečenih „svetova“ bismo lako mogli naći i u sadašnjici. Kao i zamisliti (verovatnije) budućnost u kojoj će se svi oni i dalje gložiti, natezati, cenjkati, odmeravati prava vlastitih pristupa.

Da kažemo to opet pomalo falsifikujući Kanta, principi sa snagom kategorija su dati i kada je reč o izgledima budućnosti. Zadat će biti samo empirijski materijal na kojem će se kušati i kojeg će obrađivati. On se možda ne može do kraja predvideti, ali ono što se može uopšte nije malo. Imamo ne operativni sistem, nego kompletne konkurentske operativne programe, koji spremno čekaju da bude nahranjeni novim podacima. A njih „imamo“, jer ćemo uvek imati one orijentire koji slede i uhapređuju našu moralnu intuiciju. Stoga je vrlo uputno unapred im davati nove provokacije koje će, ili koje bi mogle da uslede. Za te provokacije ustalilo se jedno ime: „misaoni eksperiment“. I ispostavlja se da mnogobrojne topose susreta naučne fantastike i filozofije – virtuelni svetovi koji dozivaju radikalni skepticizam, slobodna volja koja dovodi u pitanje prirodu ličnosti, prirodni i veštački umovi koji traže vlastite granice, etičke i političke filozofije koje se suočavaju sa posledicama vlastitih projekata, da navedemo samo neke – prevashodno ujedinjuje upravo taj (široko shvaćen) „misaoni eksperiment“ kao ono zajedničko oruđe kojim u svojim najboljim izdanjima ostvaruju cilj (Schneider 2009). Etika, pa i filozofija uopšte, tako nastavlja da živi kroz naučnu fantastiku.¹⁵

---

15 Tako bi se možda mogla sjezgrići poruka knjige Majkla Pinzija (Michael Pinsky) *Etika i/kao naučna fantastika*. Tekstovi naučne fantastike i filozofije su svojevrsni partneri, što može izazvati šok odbijanja na obe strane, i kod fanova naučne fantastike i kod profesionalnih filozofa, ali se ne može poreći izuzetna srodnost misaonih eksperimenata i naučne fantastike (Pinsky 2003). Već to bi bilo dovoljno da opravda naša nastojanja da saznamo budućnost.

Primedba

Naglašavamo množinu: ne projekt, ne teror dirigovanja, koji odmah asocira na političku diktaturu, nego se u naučnofantastičnom i filozofskom pred-viđenju budućnosti radi o različitim u-vidima koji su ili nerealne mogućnosti koje označavaju granicu naše saznajne propusnosti, što je epistemološki dalekosežnije, ili, praktički operativnije, realne mogućnosti koje još ne postoje ali čijim izlaganjem se onda omogućuje racionalni izbor ili makar zaprečuju opasnosti koje iz onog odveć iracionalnog slede. U tom smislu bi takvo proricanje bilo čak i vannaučna obaveza, društveni etos i odgovornog mišljenja budućeg i zaista *naučne* fantastike.

—

Zaključak se ne obavezuje da kaže išta određeno u pogledu (ne)poželjnosti jednog ili drugog stava. U izvesnom smislu naprotiv: pošli smo od toga da valja prikazati njihovu jednak u „paluzibilnost“ i principijelnu neodlučivost kome dati prednost. Mogli bismo ipak, opet kantovski, ukazati na dve stvari preko toga: da izbor nije proizvoljan, da postoji standard, da nisu obe pred-postavke u pogledu mogućnosti saznanja i eksplikacije budućnosti jednako korisne za okupljanje naših drugih, proverljivijih i dokazivijih istraživanja, kao i na to da pri tom izboru moramo imati u vidu da ma koja izabrana ideja samo reguliše naša saznanja predmeta i da bismo fatalno pogrešili ukoliko bismo je uzeli za konstitutivni princip. Ali ovde je stvar još malo komplikovanija: ne radi se o postojanju ili nepostojanju boga, besmrtnosti i slobode i sličnim krupnicama, već kao da smo u obrazac nužnih antinomija u koje um zapada kada misli o onome što mu je posao da misli, o onome što transcendiraju granice mogućeg iskustva pa onda i pouzdanog saznanja, ubacili i sam taj stav, kao da smo samu Kantovu odluku o dijalektičnosti ideja izložili njenoj dijalektici.

Naime, čini se da naše prvo tvrđenje samo ponavlja Kantovo upozorenje u pogledu one klase saznanju transcendentnih objekata, svrstavajući u nju i „budućnost“, pa bi ono pre reprezentovalo celokupno ili makar centralno Kantovo nastojanje da se ukaže na granice uma: onaj lajt motiv koji upravo zabranjuje neobuzdano bludjenje misli, zaprečava nagon za bezgraničnim proširivanjem uma koji je zaslepljen dokazima vlastite moći, onaj let spekulativne golubice koja, ne osećajući otpor vazduha, umišlja da bi još bolje letela u bezvazдушnom prostoru (Kant 1962: 4–5). Drugi stav, antiteza, koja bi se takođe mogla pozvati na Kanta, ne bi držao da je nužno pogođen ovom podukom, već bi pokušao da iz njenog usvajanja, odnosno uvažavanja granica saznanja, ne zapreči nego upravo omogući prostor onom novom saznanju koje je takvim transcendentalnim ispitivanjem utemeljeno. On bi insistirao na misaonim eksperimentima, svakako ih pozdravio kao možda fundamentalni oblik iskušavanja sazdanosti kategorija našeg saznanja, razumevajući da bi ih prvi stav verovatno već u nameri zabranjivao. Drugi stav upravo testira tu strukturu ili formalnu građevinu sazajnih kapaciteta na novim, doduše još nepostojećim materijalima, i utoliko trpi ili čak priziva projektovanja. Jer, sve što ukazuje na granice naših „kognitivnih shema“, upravo je kantovski vabiti i staviti na probu.

Ispostavlja se da bi onda bila u pitanju dva „Kanta“, za šta ne bi manjkalo potvrda u daljim interpretacijama i usvajanjima Kantove „kritičke“ filozofije. I tu teško da je moguć treći put, integralno rešenje, sinteza. Moguće je međutim ukazati na različitost samih pitanja o kojima govore stavovi; moguće je uvesti unutrašnje granice smislenosti zapitanosti nad budućnošću, ukoliko je smisao u relevantnom kognitivnom sadržaju koji bi ta zapitanost mogla isporučiti, ili makar problematizovati i preorijentisati pitanja koja se pred budućnost postavljaju ili se u nju vizijom upisuju. Jedna unutrašnja deoba sagledavanja

budućnosti odmah se nameće: svi primeri istovetnosti njenih i savremenih problema ticali su se onih Kantovih umskih ideja ili srodnih neodlučivih pitanja koja smatramo većitim metafizičkim dilemama; svi primeri prognostičkih omašaja ticali su se tehnoloških stvari, izuma, sprava, upravo kantovskog polja razumskog saznanja, na kojem operiše pouzdana nauka.¹⁶

Postoji jedan možda još bolji ili koncentrisaniji primer od *Zvezdanih staza* u prilog važanju antiteze. Jedna legendarna kratka priča Artura Klarka (Arthur Clarke), koja je još 1955. godine objavljena u poznatom naučnofantastičnom časopisu, a sledeće godine dobila i prestižnu *Hugo* nagradu (Clarke, internet), dešava se, naravno, mnogo godina u budućnosti na svemirskom brodu. Priču u prvom licu is(pri)poveda brodski astrofizičar, koji je slučajno i jezuitski sveštenik, dok se sa posadom vraća sa tri hiljade svetlosnih godina udaljene misije koja će temeljno poljuljati njegovu veru. Maglina u kojoj su bili je nekada bila poprište po učestalosti neuobičajne kosmičke katastrofe za koju je naučno ime „supernova“: tako jake eksplozije zvezde da, pre nego što potone u tamu, sjajem i po hiljadu puta nadjačava ubičajeno blještavilo „nove“ i ogromna sunca okolnih galaksije. Zadatak misije je bio da poseti ostatke jedne takve katastrofe koja se odigrala pre šest hiljada godina, da rekonstruiše događaje koji su do nje doveli i da, ako je moguće, sazna njen uzrok. Preduzevši rutinske provere propisane za situaciju kada se približava nepoznatom suncu, međutim, u pustom gasnom oblaku koji se pružao daleko preko granica njegovog nekadašnjeg

16 Uznemirujuća pomisao: mi zapravo najmanje možemo znati tamo gde se obavezujemo da najviše znamo ili čak tamo gde se čini da zavisi od nas. Naučno predviđanje, kada je reč o pronalascima, zapravo iz srca razuma, čija tehnička postignuća s nesmanjenim optimizmom slavi, progovara ne samo nepredvidivom nedoglednošću, nego i iracionalnošću. Motiv „ludog naučnika“ je slika rezervisana za tu opomenu (upoređiti Abrams 2008; McMahon 2008; Sontag 1966; Toumey 1992: 414; Haynes 2000).

gravitacionog domena, mimo očekivanja su otkrili jednu planetu čija se orbita nalazila na samim granicama tog iščezlog sunčevog sistema. Udaljenost od centralne zvezde teško da je na njoj dozvoljavala život i pre nego što je njeno sunce postalo svenuli patuljak ogromne mase, ali ju je istovremeno makar sada spasilo sudbine da poput ostalih planeta bude istopljena i pretvorena u oblak pare. Spustili su se na tu sagorelu planetu i – otkrili podzemno utvrđenje za koje se činilo da su se i graditelji potrudili da bude uočljivo: nad ulazom je stajala ruševina nekada očito impresivnog pilona koji nije ostavljao mesta sumnji da je delo razumnih bića. Posada je s naporom prodrila kroz istopljeno kamenje, suočila se sa obiljem smeštenim u to utvrđenje i zaključila: „Ovaj usamljeni spomenik, podignut uz ogromne napore na najvećoj mogućoj udaljenosti od iščezlog sunca, mogao je imati samo jedno značenje – civilizacija koja je znala da joj se bliži kraj načinila je poslednji pokušaj da obezbedi besmrtnost“. Njoj je, prema rekonstrukciji zasnovanoj na ovom tragu, umiruće sunce najavilo okončanje mnogo godina pre konačne eksplozije, pa je imala dovoljno vremena da dopremi sve što je želela da ostane sačuvano na najudaljeniji dostupan svet, u nadi da će to blago pronaći neka druga rasa i da neće biti potpuno zaboravljena.

Empatička mešavina divljenja i žalosti zbog njihove zlehude sudbine prožela je duboko dirnutu posadu, koja se već susretala sa rasama koje su, kao i narodi i kulture na Zemlji, bile onemoćale, opadale i umrle, ali je sasvim druga stvar kada čitava vrsta nestane, kada bude uništena u punoj snazi, bez ijednog preživelog. Kako se to da uskladiti sa Božjom volju, pitao je sveštenik sebe i pitali su ga drugi na brodu. On je odgovarao što je bolje mogao, uzaludno tražeći nešto što bi mu pri tom odgovoru pomogli u Lojolinim (Loyola) spisima. Odgovor na koji nije mogao pristati bio je odgovor njegovih saputnika: da vaspeljena nema nikakve svrhe ni plana, da svakog trenutka u dubokom svemiru neka vrsta umire od eksplozije njenog sunca, da

božanska pravda ne postoji jer ne postoji ni bog, da nema nikakve razlike, kada dođe kraj, da li je određena rasa tokom svog postojanja činila dobro ili zlo, pa tako ni sada kada su oživeli uspomenu na jedan narod koji se pobrinuo da vlastitu raskoš sačuva za budućnost i koji se činilo da nikako nije mogao biti rđav, bilo kojim bogovima da se molio ili nije uopšte molio... Ništa od svega toga, misli sveštenik koji je slučajno astrofizičar, nije dokazano onim što je viđeno, odnosno, pri takvom razmišljanju nas upravo upravljaju osećanja a ne logika. Umesto toga, valja se opsetiti starih neporecivih istina teo-logike: „Bog ne mora da pravda svoja dela čoveku. On, koji je stvorio vasseljenu, može i da je razori kad god to zaželi. Sasvim je blizu drskosti – ako ne i bogohuli – da smatramo da mi možemo odlučivati šta On treba da uradi a šta ne“ (Klark 1978: 141). Sa tom dogmom neupitnosti čudnih puteva gospodnjih junak priče se dosad, teška srca ali ipak mogao i (po)miriti dok je gledao mnoštvo svetova i civilizacija bačenih u nemilost, ali sada, dok gleda astronomske proračune na osnovu prikupljenih podataka koji nedvosmisleno određuju precizan datum odigravanja ove eksplozije, više ne može i njegova duboka vera se urušava. Ispostavlja se da je svetlost te supernove blesnula na zemaljskom nebu kao vitlejemska zvezda. Jedna drevna misterija je tako konačno razrešena. Sveštenik na putu deziluzionisanja i u konačnoj reči priče više nije poražen ni njenom profanacijom, već manjkom božjeg milosrđa: „o Bože, bilo je toliko drugih zvezda koje si mogao da iskoristiš. Zašto je bilo potrebno baciti u plamen taj narod da bi simbol njihove prolaznosti zasjao nad Vitlejemom?“ (Klark 1978: 142).

Nije samo reč o ponavljanu tema teodikeje koja se makar od Avgustina (Augustinus), preko Lajbnica (Leibniz), Voltera (Voltaire), Hegela (Hegel), Berđajeva (Бердяев) i mnogih drugih, sa manjim ili većim intenzitetom i sa silnim modifikacijama, proteže do naših dana. Reč je i očito o *evergreen* pitanjima odnosa vere i razuma, teologije i nauke, mogućnosti razgovora

teiste i ateiste i tako dalje – isprovociranim sada budućom evidencijom o prošlom kolabiranju jedne u istoriji Zemlje posebne zvezde koja je najavila rađanje bogočoveka i njenim postajanjem jednim od onih čudnih ali niukoliko čedesnih kosmoloških entiteta za koje i dalje samo pretpostavljamo da od toga mogu postati. U formi ispovesti ili „unutrašnjeg dijaloga“, priča je prebacila težište na raskid s verom, ali nema sumnje da je i dalje u pitanju dijalog i da ga je moguće i posle ovog posrnuća vera nastaviti jednako ubedljivo ili, ako ništa drugo, jednako zadržto. Poslednja linija odbrane pred argumentima da je sve uvek bilo i da jeste od čoveka i do čoveka, da smo uznapredovali, eto, toliko da možemo neposredno da posmatramo i odgonetnemo ono što je smatrano božjim znamenjima, da su i teološke misterije rasvetljene zemaljskim sredstvima i da se na plastičan način doslovno predočava da nema više potrebe za investiranjem vlastitih dometa u nadprirodnu instancu – nije neprozirnost božje promisli. Ona je dejstvena (samo)odbrana samo dok se sa neke nejasne moralne intuicije nepodeljeno zahteva ili podrazumeva kosmička pravda. Klarkova priča „Zvezda“, koja se sasvim može upisati kao „konačna granica“ one makar od Talesa ili možda još od egipatskih zvezdočataca otpočete istorije zagledanosti u zvezde, intonirana je tako da lavira oko onog emocionalnog naboja koji ugасnuće čitave vrste nosi sa sobom.

Ali zamislimo da nije bilo takve pogibelji, takvog kosmičkog vrtocida, a da je sveštenik-astrofizičar svejedno proračunao da je reč o vitlejemskoj zvezdi. Lišavajući problem neposrednih etičkih dimenzija koje (masovno) usmrćivanje nužno povlači za sobom, lako bi mogao zaključiti da je sasvim moguće ostati naučnik i biti verujući bez obzira na „evidenciju“ koja umišlja da je denuncirala misteriju i razgolitila (za)veru. Takvo gledište bi mogao i dalje pripisivati ne samo ljudskom hibrisu i bogohuli, nego ga i sasvim razložno objasniti nezasnovanim očekivanjem da se, kako se kod nas prisno kaže, Bog uhvati za

bradu, da se sretne *tête-à-tête* sa njim, ne bi li se u njega uverilo, kao i kardinalnim nerazumevanjem neverujućih da ništa što rasvetljava alegorije Svetog spisa ne govori automatski protiv postojanja Boga i da je, konačno, dovoljno ali možda i najteže od svega učiniti onaj „skok vere“ i drugim pogledom uočiti sklad svemira, to kako jedni svetovi umiru a drugi se rađaju, to savršenstvo zbivanja svega, ne bi li se, samo ne više onom razornom, oholom kritičkom pameću, utvrdilo, intuitivno osetilo, prikazalo, (p)osvedočilo o postojanju onog Tvorca koji je tako uredio stvari da, umesto da postoji ništa, da ne postoji ništa, postoji eto pankosmička harmonija. Struktura argumenata ovog uvek iznova recikliranog osporavanja i afirmisanja božje egzistencije, uostalom, veoma podseća na onu koja je već bila na sceni s početka dvadesetog veka – da ne pominjemo one spekulativne i još ne u modernom smislu naučne ili naukom inicirane – kada se išlo na pronicanje ne onog najvećeg, vaseljenskog, nego onog najmanjeg, subatomske. Vele naime da je tada i to moglo da ide u prilog slavljenu čoveka naspram boga, ali da je značajan broj fizičara upravo po uvidu u strukturu atoma, u samom onom u-videnom pronašao ono što se ne vidi, prst božji: jer kako bi inače i zašto uopšte ta složevina protona, elektorna i neutrona tako i ikako funkcionisala, a ne bila naprosto zbrka, nered, kaos. Čini se da sve zavisi od toga za šta se traže razlozi, odnosno šta se smatra „normalni(ji)m“, pa onda i na koga pada teret dokazivanja. A da svejedno ili upravo stoga pitanje vovjek ostaje.

Ako je to slučaj, ako zaista postoje takvi problemi koji se opravdano mogu „eternalizovati“, onda bi možda bilo najeleganije da onu unutrašnju granicu smislenosti zapitanosti nad budućim povučemo s obzirom na razliku u, da tako kažemo, stepenu opštosti pitanja. Za ideje u kantovskom smislu bi onda ostalo rezervisano područje koje se odlepljuje od iskustva i ono bi, naizgled paradoksalno, bilo najtrajnije: oblik koji će one pouzdano poprimiti u budućnosti menjaće se samo s obzirom

na okruženje koje nepouzđano projektujemo da će ih snaći, inače će njihovi glavni stavovi i argumenti ostati isti kao što su oduvek bili. Stvari pak koje se ne tiču uma nego razuma, kategorijalne obrade empirijskog materijala, prema ovoj podeli ispada da je možda bolje i da ne pokušavamo daleko unapred da dođujemo, ukoliko nam je do verodostojnosti tog predviđanja. To bi, recimo, značilo da možda i ne možemo znati kako ćemo komunicirati za sto godina, naime, putem čega, kojim kanalima i medijima; i ne samo to, nego ni kojim znakovima i skraćenicama, kojim nemuštostima ili još mašinizovanim jezicima ili možda čistim mislima – ali da odnekud možemo znati o čemu ćemo tim putevima nužno komunicirati ukoliko još pretekne nečeg kao umske zapitanosti.

Tako izrečena, tu stvar postaje sumnjiva. Već znamo, i nemamo razloga da verujemo da će nekada biti drugačije, da medij nije nevažan za ono što se iskazuje, pa i za samo postavljanje pitanja, da pitanja ne nastaju i ne opstaju nezavisno od jezika koji ih upravo u njihovoj no(s)iivosti porađa. Posle Kanta smo naučili da i kategorije imaju svoju istoriju, a da napredak saznanja ne samo da se ne kreće unutar jednom za svagda datog pojmovnog okvira, nego da, sva je prilika, uopšte ne ide linearno, da je pitanje u kojoj meri ga uopšte i ima, i da smena paradigmi, epohalnih diskursa i korenskih metafora, svedoči radije o „različitim svetovima“ u kojima se odigravaju orijentacije pitanja i formulišu odgovori, u kojima se tek dakle artikulišu ideje, problemi, njihova probna rešenja i tek s obzirom na taj kontekst razabirljive i uvek mesne akumulacije podataka. Možda dakle ipak ni o tehničkim ni o „refleksivnim“, ni o razumskim ni o umskim stvarima ne možemo ništa pozđano znati, odnosno ne možemo predvideti ni da li će ni, ako će, kakvu formu one zadobiti u budućnosti.¹⁷

17 Jedna poslednjih decenija popularna naučna tema ili naukom isprovocirana tema je dobra ilustracija da valja odustati od iluzije saznatljivosti

To naravno, opet pomalo kantovski, ne znači da ne možemo i da ne treba da gradimo čitave moguće svetove – samo ukoliko znamo da su samo mogući. Jedan takav svet, svečan svoje tek mogućnosti, svakako predstavljaju *Zvezdane staze*. Ono po čemu je izuzetan i čime uvek iznova impresionira je njegova kompletnost, složenost i preciznost. *Zvezdane staze* imaju svoj „tehnički priručnik“ (Sternbach and Okuda 1991), koji su naravno priredili tehnički savetnici Sledeće generacije i koji sa zadivljujućom preciznošću nudi obuhvatnu shematizaciju svemirskog broda klase Galaksija – od komandnog mosta do uzletišta za transportere, od prostorije za teleportaciju do odušice posade; na detaljnosti njihovih dijagrama i planova bi mogli da pozavide i mnogi „stvarno“ postojeći uređaji – kao i „objašnjenja“ konkretnih principa na kojima počiva tehnologija, recimo, fejsera, vrp pogona ili holodeka. Bar još jedan serijal *Zvezdanih staza* dobio je svoj tehnički priručnik, kao što je to bio slučaj i sa čitavom Zvezdanom flotom Federacije (Joseph 1975; Okuda, Drexler and Clark 2006). Serijali su posebno zaslužili i svoje „kompanjone“ (Nemecek and Stern 1992; Ruditis 2003), a nesumnjivi vrhunac ove rekonstrukcije (još) nepostojećeg

budućeg *an bloc*. Naime, već sada se ispostavilo da ne samo da ne možemo odlučiti o tome kakvi ćemo mi biti, nego ni nešto mnogo naizgled prostoje što smo mislili da makar načelno možemo da predstavimo: kakva će biti veštačka inteligencija u budućnosti. Nevolja je u tome što takvo zamišljanje stavlja na kušnju samo naše razumevanje inteligencije, pa odveć hrabre vizije lako mogu u svojim podrazumevanjima da švercuju nepropitane predrasude. Nasuprot uobičajenoj slici, sasvim je predvidivo, ali ne i do kraja zamislivo, da će dominantan oblik inteligencije u budućnosti, ako se ona zaista manifestuje prevashodno u odnosu na specifični društveni i kulturni kontekst i ako je konstituiše kontinuirani, promenljivi i nedovršeni angažman sa društvenom grupom unutar okruženja, biti orijentisan na društvene odnose kao ključnu komponentu i konstruktora inteligentnog ponašanja, na semantiku koja nije nezavisna od svog utelovljenja, a ne na rešavanje problema, ne na apstraktnu sposobnost pojedinačnog uma osnovanog na protokolima racionalnog mišljenja (Clocksin 2003: 1721).

sveta budućnosti je, kako doliči, *Letopis* i *Enciklopedija Zvezdanih staza* (Okuda and Okuda 1993; Okuda, Okuda and Mirrek 1997). Oni se formalno ne razlikuju od drugih uzornih štiva istog žanra: u uzastopnim izdanjima teško da je ispušeno i jedno ime, vrsta, brod, uređaj ili šta god da se pojavilo u čitavoj franšizi, prisutni su svi momenti serija i filmova, svaka planeta koja je ikada posećena, svaka hrana koja je konzumirana, svaka odeća koja je nošena, svaki lik koji se pojavio, svaki hobi kojim su se likovi bavili, svaki brod koji je ikada i ikuda leteo i svaka biljka koja se našla u kadru; doslovno sve, sa sve crtanim ilustracijama, fotografijama i beskrajnim krosreferencama. Ostvarenje takvog jednog na prvi pogled neizvodivog zadatka, koji zahteva nadnaravnu strast i neverovatan trud, zadatka prikupljanja svih mogućih (fiktivnih?) informacija koje prikazuju jedan koherentni univerzum, napokon i njemu podaruje jednu gotovo opipljivu realnost koja nalikuje opet fikciji one fantastične Borhesove enciklopedije koja se stapa sa stvarnim svetom.

Na kraju krajeva, ako i ne možemo da tvrdimo išta o budućnosti, ne samo da možemo da je mislimo, nego je i dobro da to činimo ili je dobro dok to činimo. Jer tu su uvek opomene negativnih utopija, karakteristične i po tome što u njima nema ni mišljenja ni zamišljanja, ni nauke ni fantastike. Ali opomena je dvostruka: ne samo moralizatorska da takvog sveta ne treba da bude, nego i „kognitivna“, da mogućnost da ga ipak bude ne treba smetnuti s uma kada se projektuje vizija budućnosti. Svet koji je pošteđen svih (umskih) pitanja je sasvim zamisliv i to verovatno na dva načina: da su sva (takva) pitanja u njemu srećno razrešena ili da je jednostavno postao reteardiran. Iako će mnogi sugerisati, uključujući verovatno i Kanta i autore *Zvezdanih staza*, da zapravo razlike i nema ili da jedno implicira drugo, ova druga mogućnost je čistija i češće se gubi iz vida. Umesto brojnih primera takvih slika budućnosti, kao i pozivanja na blisku situaciju u savremenom svetu koja u tom pogledu

onda ne zahteva naročitu maštu, setimo se veselih futurističkih kalambura iz Vudi Alenove (Woody Allen) komedije *Povampirni Majls*, odnosno *Spavač (Sleeper)* iz 1973. godine. Glavnog junaka, džez muzičara i vlasnika prodavnice zdrave hrane Majlsa (Miles), posle dvesta godina iz kriohibernacije na koju nije pristao bude naučnici koji pripadaju pokretu otpora policijskoj diktaturi, u šta se pretvorila visokotehnologizovana i ultraracionalno administrirana Amerika dvadesetdrugog veka. Njihova namera je da ga angažuju kao špijuna, budući da je, posle dva veka oživljen, postao jedini pripadnik društva bez biometrijskog identiteta. Vlasti otkrivaju zaveru naučnika i hapse ih, ali Vudi Alen uspeva da pobegne prerašavajući se u robota čija je funkcija da bude batler u kući, naravno, Dajane Kiton (Diane Keaton). Ona bi pak da ga zameni iz „estetskih“ razloga, pa joj on otkriva pravi identitet i, pošto to u njoj pobuđuje samo instinkt da bude lojalna građanka i prijavi ga, kidnapuje je i beži s njom. Uskoro se međutim zaljubljuju i posle silnih peripetija, koje uključuju i nekoliko ispiranja mozga, infiltriraju u (šta drugo nego) vladine naučne službe. Saznaju da je nacionalni vođa već davno ubijen u bombaškom atentatu i da je pretekao samo njegov nos, koji se održava u životu da bi se iz tog jedinog preostalog dela klonirao čitav vođa.¹⁸ Taj nos će Vudi Alen na kraju, jasna stvar, ukrasti i „pogubiti“. Ali pre toga, dok se Dajana Kiton tek počinjala da pita za smisao i strategije (ne)poslušnosti unutar jednog totalitarizma koji je isisao sve slobodomiseleće iz ljudi, vodi se jedan duhoviti i indikativan dijalog

18 Interesantno je da je naučna fantastika glavnog toka, po svemu sudeći, inicijalno vrlo konzervativna u pogledu kloniranja i statusa klonova. I kada je reč o ovoj Vudi Alenovoj ujdurmi (diktator sjezgren u nos je možda smešan, ali svakako nije pozitivan lik) i kada je reč o *Zvezdanim stazama*: „Loši momci u *Zvezdanim stazama* prave klonove ili su klonovi ili tragaju za moćima kloniranja“ (McGee 2000: 266). Odnos prema proizvodu prokazanog kloniranja se, naravno, u značajnoj meri menja ukoliko su već ustanovljeni, humanizovani ili individualizovani klonovi ugroženi.

između nje i njenog sve simpatičnijeg joj kidnapera. Pod njegovim pogubnim uticajem, ona budi u sebi nešto nalik umskoj zapitanosti iz taloga višegeneracijskog ne dremeža nego dubokog sna i, u stavu ekstatične metafizičke zanesenosti, poentira glasnim pitanjem nije li čudno da se bog (*god*) otpozadi piše isto isto kao pas (*dog*). Njen glas naravno prati inimitabilna, ali sasvim prikladna grimasa Vudija Alena.

Vudi Alen i Artur Klark o istom pitanju, pitanju statusa (pitanja) Boga u budućnosti. I opet, da stvar bude zakučastija, s jednako plauzibilnim i konkurentskim odgovorima. Ali ovde osećamo da ima nečeg i preko pukog oslikavanja nastupajućeg pejzaža, da je nešto ili sve i do obrade, da se ne suprotstavljaju više samo smrtno ozbiljni odgovori zabrinuti za budućnost čovečanstva, nego i pristupi tom pitanju. Možda, dakle, postoji još jedno prethodno pitanje koje odlučuje o, ne toliko saznajnoj vrednosti, nego smislenosti pitanja o budućnosti, pitanje koje se iz epistemičkog polja seli u ono koje se ne tiče više ni samo filozofije, nego i (socijalne) psihologije, karakterologije i, naravno, etike u jednom posebnom smislu. Jer, pitanje se odnosi na (praktično) vrednovanje (spekulativnog) mišljenja (o) budućnosti. Prema sprdnji Vudija Alena Artur Klark izgleda patetičan. I obrnuto, prema ozbiljnosti Artura Klarka Vudi Alen izgleda neoprostivo neodgovoran. Vrednovanje ovde mora sebi da položi račun o vrednostima koje pridaje pojedinačnim kategorijama iz kojih se mišljenje budućnosti gradi: o veri u napredak, o razlogu investiranja u nju i o njegovoj opravdanosti, o orijentacijama koje možda krijumčare afinitete i neraščišćenih računa onda biraju po srodnosti forme milenarizma ili katastrofizma, o tome koliko to što smo „umorni i natovareni“ boji naša predviđanja i o tome, naravno, koliko ih najzad naša vezanost za uvek prošla „zlatna doba“, uronjenost u sadašnjost ili beznadežna rezigniranost u pogledu svih dimenzija vremena možda hronično i na (ne)poželjan način zaprečava. Odgovori

na ta pitanja takođe utiču na trajektoriju demarkacione linije koja odvaja opravdano i neopravdano mišljenje budućnosti, odnosno pomažu da se orijentiše u pitanjima ne samo moći zamišljanja ili umišljanja budućeg, nego i potrebe, pa onda i „trebanja“ njegovog naučnog, literarnog i inog preadaptiranja – bilo da je reč o veselim konstrukcijama koje, svesne svoje ograničenosti, odnosno u uverenju i iz njega da vizioniranje budućnosti koja će se svejedno nekako desiti ne može biti ozbiljna stvar, ni ne pretenduju da budu više od zabave, svojevrsne „komedije vremeplova“ u kojoj se doduše mogu koliko pothranjivati toliko i potkopavati zablude savremenosti u njihovoj suverenosti; bilo da se radi o predviđanjima koja su samo proračunate ili doslovne projekcije sadašnjeg i utoliko manje ili više precizne i precizno lokalizovane prognoze; bilo o, najzad, iskušavanju misaonih orijentira koje bi, s obzirom na razvijanje ili čak analiziranje eventualnih „strategija“, upravo svojim predviđanjem moglo biti uputno za sadašnjost i odlučujuće za preuzimanje odgovornosti u svoje ruke za onaj tok koji će budućnost „zaista“ poprimiti.

Literatura

- „Ethics“, *StarTrek.com*, (internet) dostupno na adresi: <http://www.startrek.com/startrek/view/series/TNG/episode/68538.html> (pristupljeno 24. avgusta 2008).
- „Medical and Science Library of the official *Star Trek* web site“, (internet) dostupno na adresi: <http://startrek.paramount.com/library/medical.asp> (pristupljeno 4. marta 2009).
- „Prime Directive“, *Star Trek: Insurrection*, 11. novembar 1998, (internet) dostupno na adresi: http://insurrection.startrek.com/html/main_flash.html (pristupljeno 9. juna 2011).
- „*Star Trek* web site“, (internet) dostupno na adresi: <http://startrek.paramount.com/library/episodes.asp> (pristupljeno 7. maja 2011).
- „*Star Trek: The Next Generation Episode Guides 2000*“, (internet) dostupno na adresu: <http://www.ugcs.caltech.edu/st-tng/episodes/> (pristupljeno 7. maja 2011).

- „Star Trek: The Next Generation“ – complete series (2007), DVD set.
- „Star Trek: The Next Generation“, DVD set: volume 5, disc 4, selection 4.
- Abrams, Jerold J. (2008), „The Dialectic of Enlightenment in Metropolis“, u Steven M. Sanders (prir.), *The Philosophy of Science Fiction Film*, Lexington: The University Press of Kentucky, str. 153–170.
- Andreadis, Athena (1998), *To Seek Out New Life: The Biology of Star Trek*, New York: Crown.
- Annas, George J. (2004), *American Bioethics: Crossing Human Rights and Health Law Boundaries*, New York: Oxford University Press.
- Asimov, Isaac (1986), *Robot Dreams*, New York: Byron Preiss Visual Publications.
- Atkins, Dorothy (1983), „Star Trek: A Philosophical Interpretation“, u Robert E. Myers (prir.), *The Intersection of Science Fiction and Philosophy: Critical Studies*, Westport: Greenwood Press, str. 93–108.
- Balinisteanu, Tudor (2007), „The Cyborg Goddess: Social Myths of Women as Goddesses of Technologized Otherworlds“, *Feminist Studies* 33 (2): 394–423.
- Barad, Judith and Ed Robertson (2001), *The Ethics of Star Trek*, New York: Harper Perennial.
- Benett, Howard J. (1996), „’Star Trek’ Medical Boards“, *Journal of Family Practice* 43 (4): 406–408.
- Bonnicksen, Andrea (2007), „Therapeutic Cloning: Politics and Policy“, u Bonnie Steinbock (prir.), *The Oxford Handbook of Bioethics*, Oxford: Oxford University Press, str. 441–469.
- Bortolotti, Lisa (2009), „Do We Have an Obligation to Make Smarter Babies?“, u Tuija Takala, Peter Herissone-Kelly and Søren Holm (prir.), *Cutting Through the Surface: Philosophical Approaches to Bioethics*, Amsterdam: Rodopi, str. 221–230.
- Bostic, Adam I. (1998), „Automata: Seeing Cyborg through the Eyes of Popular Culture, Computer-Generated Imagery, and Contemporary Theory“, *Leonardo* 31 (5): 357–361.
- Bretnor, Reginald (1974), „Science Fiction in the Age of Space“, u Reginald Bretnor (prir.), *Science Fiction: Today and Tomorrow*, New York: Harper and Row, str 150–179.
- Brody, Howard (2009), *The Future of Bioethics*, Oxford: Oxford University Press.
- Chyka, Peter A. and William Jr. Banner (1999), „The History of Poisoning in the Future: Lessons from *Star Trek*“, *Clinical Toxicology* 37 (6): 793–799.

- Clarke, Arthur C. (1955), „The Star“, *Infinity Science Fiction*, November 1955, (internet) dostupno na adresi: http://web.archive.org/web/20080718084442/http://lucis.net/stuff/clarke/star_clarke.html (pristupljeno 12. decembra 2011).
- Klark, Artur (1978), „Zvezda“, u Artur Klark, *S druge strane neba*, Beograd: Kentaur, 1978, str. 136–142.
- Clocksinn, William F. (2003), „Artificial Intelligence and the Future“, *Philosophical Transactions: Mathematical, Physical and Engineering Sciences* 361 (1809): 1721–1748.
- Clouser, K. Danner (1997), „Medical Ethics: Some Uses, Abuses, and Limitations“, u Nancy S. Jecker, Albert R. Jonsen and Robert A. Pearlman (prir.), *Bioethics: An Introduction to the History, Methods, and Practice*, Boston: Jones & Bartlett, str. 93–100.
- Decker, Kevin (2008), „Inhuman Nature, or What’s It Like to Be a Borg?“, u Kevin S. Decker and Jason T. Eberl (prir.), *Star Trek and Philosophy: The Wrath of Kant*, Chicago: Open Court, str. 201–221.
- Decker, Kevin S. and Jason T. Eberl (prir.) (2008), *Star Trek and Philosophy: The Wrath of Kant*, Chicago: Open Court.
- Dennett, Daniel C. (1997), „Consciousness in Human and Robot Minds“, u Masao Ito, Yasushi Miyashita and Edmund T. Rolls (prir.), *Cognition, Computation, and Consciousness*, Oxford: Oxford University Press, str. 17–29.
- Devlin, William J. (2008), „Some Paradoxes of Time Travel in The Terminator and 12 Monkeys“, u Steven M. Sanders (prir.), *The Philosophy of Science Fiction Film*, Lexington: The University Press of Kentucky, str. 103–118.
- Dinello, Daniel (2005), *Technophobia!: Science Fiction Visions of Posthuman Technology*, Austin: University of Texas Press.
- Dworkin, Gerald (2007), „Physician-Assisted Death: The State of the Debate“, u Bonnie Steinbock (prir.), *The Oxford Handbook of Bioethics*, Oxford: Oxford University Press, str. 375–393.
- Eberl, Jason (2008), „’Killing Your Own Clone Is Still Murder’: Genetics, Ethics, and Khaaaaaan!“, u Kevin S. Decker and Jason T. Eberl (prir.), *Star Trek and Philosophy: The Wrath of Kant*, Chicago: Open Court, str. 107–139.
- Elliott, Carl (2009), „Patients Doubtfully Capable or Incapable of Consent“, u Helga Kuhse and Peter Singer (prir.), *A Companion to Bioethics*, Oxford: Blackwell, str. 541–550.

- Fletcher, John (1997), „Realities of Patient Consent to Medical Research“, u Nancy S. Jecker, Albert R. Jonsen and Robert A. Pearlman (prir.), *Bioethics: An Introduction to the History, Methods, and Practice*, Boston: Jones & Bartlett, str. 51–59.
- Forney, Jill, „Violating the Prime Directive: Anthropology and Star Trek“, (internet) dostupno na adresi: <http://www.rtd.com/~rhelvey/vio-int.html> (pristupljeno 11. januara 2011).
- Forrest, David (2005), „Consultng to Star Trek: To Boldly Go Into Dynamic Neuropsychiatry“, *Journal of the American Academy of Psychoanalysis & Dynamic Psychiatry* 33 (1): 71–82.
- Gresh, Lois H. and Robert Weinberg (2001), *Computers of Star Trek*, New York: Basic Books.
- Hanley, Richard (1997), *The Metaphysics of StarTrek or, Is Data Human*, New York: Basic Books.
- Haraway, Donna J. (1985), „Manifesto for Cyborgs: Science, Technology and Socialist-Feminist Perspective in the 1980's“, *Socialist Review* 80: 65–108.
- Haraway, Donna J. (1991), *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*, New York: Routledge.
- Hardy, Sarah and Rebecca Kukla (1999), „A Paramount Narrative: Exploring Space on the Starship Enterprise“, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 57 (2): 177–191.
- Hare, R. M. (1993), „Medical Ethics: Can the Moral Philosopher Help?“, u R. M. Hare, *Essays on Bioethics*, Oxford: Oxford University Press, str. 1–14.
- Hayles, N. Katherine (1999), *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics*, Chicago: University of Chicago Press.
- Haynes, Roslynn D. (2000), „Celluloid Scientists: Futures Visualised“, u Alan Sandison and Robert Dingley (prir.), *Histories of the Future: Studies in Fact, Fantasy and Science Fiction*, New York: Palgrave, str. 34–50.
- Held, Jacob (2008), „'The Rules of Acquisition Can't Help You Now': What Can the Ferengi Teach Us About Business Ethics?“, u Kevin S. Decker and Jason T. Eberl (prir.), *Star Trek and Philosophy: The Wrath of Kant*, Chicago: Open Court, str. 179–199.
- Hughes, James J. and John Lantos (2001), „Medical Ethics through the *Star Trek* Lens“, *Literature and Medicine* 20 (1): 26–38.

- James, Edward (1994), *Science Fiction in The Twentieth Century*, Oxford: Oxford University Press.
- Jameson, Fredric (1982), „Progress Versus Utopia; or, Can We Imagine the Future?“, *Science-Fiction Studies* 9: 147–158.
- Jenkins, Robert and Jenkins, Susan (1998), *Life Signs: The Biology of Star Trek*, New York: HarperCollins.
- Johnson-Smith, Jan (2004), *American Science Fiction TV: Star Trek, Stargate and Beyond*, London: I.B. Tauris.
- Jonas, Hans (1997), „Philosophical Reflections on Experimenting with Human Subjects“, u Nancy S. Jecker, Albert R. Jonsen and Robert A. Pearlman (prir.), *Bioethics: An Introduction to the History, Methods, and Practice*, Boston: Jones & Bartlett, str. 42–50.
- Jonsen, Albert R. (1998), *The Birth of Bioethics*, New York: Oxford University Press.
- Jonsen, Albert R. (2000), *A Short History of Medical Ethics*, New York: Oxford University Press.
- Joseph, Franz (1975), *Star Trek: Starfleet Technical Manual*, New York: Ballantine Books.
- Joseph-Witham, Heather R. (1996), *Star Trek Fans and Costume Art*, Jackson: University Press of Mississippi.
- Kant, Immanuel (1962), *Kritik der reinen Vernunft*, Kants gesammelten Schriften III, Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Kant, Immanuel (1963), *Kritik der praktischen Vernunft*, Kants gesammelten Schriften V, Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Kind, Amy (2008) „Time – The Final Frontier“, u Kevin S. Decker and Jason T. Eberl (prir.), *Star Trek and Philosophy: The Wrath of Kant*, Chicago: Open Court, str. 315–332.
- Kovačević, Olivera (2011), *Politika: TV revija*, 25. novembar, str. 7.
- Krauss, Lawrence Maxwell (1995), *The Physics of Star Trek*, New York: Basic Books.
- Larson, Doran (1997), „Machine as Messiah: Cyborgs, Morphs, and the American Body Politic“, *Cinema Journal* 36 (4): 57–75.
- Le Guin, Ursula K. (1979), *The Language of the Night: Essays on Fantasy and Science Fiction*, New York: Putnam's.
- Levy, Neil (2007), *Neuroethics: Challenges for the 21st Century*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Luna, Florencia and Ruth Macklin (2009), „Research Involving Human Beings“, u Helga Kuhse and Peter Singer (prir.), *A Companion to Bioethics*, Oxford: Blackwell, str. 457–468.

- Macklin, Ruth (1997), „The Inner Workings of an Ethics Committee: Latest Battle over Jehovah’s Witnesses“, u Nancy S. Jecker, Albert R. Jonsen and Robert A. Pearlman (prir.), *Bioethics: An Introduction to the History, Methods, and Practice*, Boston: Jones & Bartlett, str. 279–282.
- Macneill, Paul Ulhas (2009), „Regulating Experimentation in Research and Medical Practice“, u Helga Kuhse and Peter Singer (prir.), *A Companion to Bioethics*, Oxford: Blackwell, str. 469–486.
- Marsalek, Ken (2001), „*The Ethics of Star Trek* by Barad & Robertson“, *Philosophy Now*, (internet) dostupno na adresi: http://www.philosophynow.org/issues/34/The_Ethics_of_Star_Trek_by_Barad_and_Robertson (pristupljeno 30. januara 2010).
- McCormick, Richard A. (1997), „To Save or Let Die: The Dilemma of Modern Medicine“, u Nancy S. Jecker, Albert R. Jonsen and Robert A. Pearlman (prir.), *Bioethics: An Introduction to the History, Methods, and Practice*, Boston: Jones & Bartlett, str. 70–76.
- McGee, Glenn (2000), „Cloning, Sex, and New Kinds of Families“, *The Journal of Sex Research* 37 (3): 266–272.
- McMahon, Jennifer L. (2008), „The Existential Frankenstein“, u Steven M. Sanders (prir.), *The Philosophy of Science Fiction Film*, Lexington: The University Press of Kentucky, str. 73–89.
- Murphy, Jason and Todd Porter (2008), „Recognizing the Big Picture: Why We Want to Live in the Federation“, u Kevin S. Decker and Jason T. Eberl (prir.), *Star Trek and Philosophy: The Wrath of Kant*, Chicago: Open Court, str. 227–247.
- Nemecek, Larry and Dave Stern (1992), *The Star Trek: The Next Generation Companion*, New York: Pocket Books.
- O’Neill, Onora (2002), *Autonomy and Trust in Bioethics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Okuda, Michael and Denise Okuda (1993), *Star Trek Chronology: A History of the Future*, New York: Pocket Books.
- Okuda, Michael, Denise Okuda and Debbie Mirek (1997), *The Star Trek Encyclopedia: A Reference Guide to the Future*, New York: Pocket Books.
- Okuda, Michael, Doug Drexler and Margaret Clark (2006), *Ships of the Line*, London: Simon & Schuster.
- Penley, Constance (1990), „Time Travel, Primal Scene and The Critical Dystopia“, u Annette Kuhn (prir.), *Alien Zone: Cultural Theory and Contemporary Science Fiction Cinema*, London: Verso, str. 116–127.

- Pinsky, Michael (2003), *Ethics and/as Science Fiction*, Madison: Farleigh Dickinson University Press.
- Ramsey, Paul (1997), „Prolonged Dying: Not Medically Indicated“, u Nancy S. Jecker, Albert R. Jonsen and Robert A. Pearlman (prir.), *Bioethics: An Introduction to the History, Methods, and Practice*, Boston: Jones & Bartlett, str. 83–86.
- Rawles, Kate (2004), „Biological Diversity and Conservation Policy“, u Markku Oksanen and Juhani Pietarinen (prir.), *Philosophy and Biodiversity*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 199–216.
- Reisch, George A. (2008), „Ex Astris, Scientia“, u Kevin S. Decker and Jason T. Eberl (prir.), *Star Trek and Philosophy: The Wrath of Kant*, Chicago: Open Court, str. x–xxvii.
- Relke, Diana (2006), *Drones, Clones and Alpha Babes: Retrofitting Star Trek's Humanism, Post-9/11*, Calgary: University of Calgary Press.
- Richards, Janet Radcliffe (2009), „A World of Transferable Parts“, u Helga Kuhse and Peter Singer (prir.), *A Companion to Bioethics*, Oxford: Blackwell, str. 375–389.
- Roberts, Robin (1999), *Sexual Generations: „Star Trek: The Next Generation“ and Gender*, Urbana: University of Illinois Press.
- Ruditis, Paul (2003), *Star Trek Voyager Companion*, New York: Pocket Books.
- Sacket, Susan (2009/2010), „The Secular Humanism of *Star Trek*: a conversation with Susan Sackett“, *Free Inquiry* 30 (1): 7–9.
- Sanders, Steven M. (prir.) (2008), *The Philosophy of Science Fiction Film*, Lexington: The University Press of Kentucky.
- Sanders, Steven M. (2008a), „An Introduction To The Philosophy Of Science Fiction Film“, u Steven M. Sanders (prir.), *The Philosophy of Science Fiction Film*, Lexington: The University Press of Kentucky, str. 1–18.
- Savulescu, Julian (2007), „Genetic Interventions and the Ethics of Enhancement of Human Beings“, u Bonnie Steinbock (prir.), *The Oxford Handbook of Bioethics*, Oxford: Oxford University Press, str. 516–535.
- Schneider, Susan (prir.) (2009), *Science Fiction and Philosophy: From Time Travel to Superintelligence*, West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Sekuler, Robert and Randolph Blake (1998), *Star Trek on the Brain: Alien Minds, Human Minds*, New York: W. H. Freeman.
- Short, Sue (2003), „The Measure of a Man? Asimov's Bicentennial Man, Star Trek's Data, and Being Human“, *Extrapolation* 44 (2): 209–224.

- Shortliffe, Edward H. (1993), „Doctors, Patients, and Computers: Will Information Technology Dehumanize Health-Care Delivery?“, *Proceedings of the American Philosophical Society* 137 (3): 390–398.
- Sontag, Susan (1966), „The imagination of disaster“, u Susan Sontag, *Against Interpretation and Other Essays*, New York: Farrar, Straus and Giroux, str. 209–225.
- Spicer, Andrew (2002), *Film Noir*, Edinburgh: Pearson Education.
- Sternbach, Rick and Michael Okuda (1991), *Star Trek, The Next Generation: Technical Manual*, New York: Simon and Schuster.
- Stoffell, Brian (2009), „Voluntary Euthanasia, Suicide, and Physician-assisted Suicide“, u Helga Kuhse and Peter Singer (prir.), *A Companion to Bioethics*, Oxford: Blackwell, str. 312–320.
- Thorsrud, Hal (2008), „Humans Smile with So Little Provocation“, u: Kevin S. Decker and Jason T. Eberl (prir.), *Star Trek and Philosophy: The Wrath of Kant*, Chicago: Open Court, str. 48–71.
- Timo, Airaksinen (2009), „New Life Forms: Min or Max Cyborgs?“, u Tuija Takala, Peter Herissone-Kelly and Søren Holm (prir.), *Cutting Through the Surface: Philosophical Approaches to Bioethics*, Amsterdam: Rodopi, str. 239–245.
- Toumey, Christopher P. (1992), „The Moral Character of Mad Scientists: A Cultural Critique of Science“, *Science, Technology, & Human Values* 17 (4): 411–437.
- Wagar, W. Warren, „H.G. Wells and the Genesis of Future Studies“, *wnrf.org – exploring the future of religion*, 30 januar 1983, (internet) dostupno na adresi: <http://www.wnrf.org/cms/hgwells.shtml> (pristupljeno 12. decembra 2009).
- Wellman, Carl (2005), *Medical Law and Moral Rights*, Dordrecht: Springer.
- Young, Robert (2009), „Informed Consent and Patient Autonomy“, u Helga Kuhse and Peter Singer (prir.), *A Companion to Bioethics*, Oxford: Blackwell, str. 530–540.